

HOOFDSTUK IX

DE VAL VAN HET KABINET

Anne Bos
Peter van Griensven
Peter van der Heiden¹

‘Ik was niet moe, ik was het moe.’ Met deze uitspraak weersprak Drees de veronderstelling dat hij er in 1958 de brui aan had gegeven vanwege zijn fysieke conditie.² De premier legde de oorzaak van de kabinetscrisis bij de spanningen binnen de coalitie die geleidelijk aan te groot waren geworden. Voor zijn partij, de PvdA, was de maat op een gegeven moment vol door de manier waarop de coalitiegenoten KVP, ARP en CHU zich al geruime tijd tegenover haar pleegden op te stellen. Het voorstel waarover het kabinet uiteindelijk struikelde, was volgens Drees op zichzelf geen kabinetscrisis waard geweest maar de verhoudingen in het parlement tussen de fracties onderling en de houding van verschillende fracties tegenover het kabinet waren zo verziekt dat een crisis onvermijdelijk was. Zijlstra, minister van Economische Zaken, noemde de crisis achteraf het gevolg van materiaalmoetheid: de politieke constellatie met de KVP-PvdA-as was versleten. Zijlstra betoogde overigens net als Drees dat de samenwerking in het kabinet zelf prima bleef tot het einde. In de Kamer was het politieke klimaat volgens hem echter zo grondig bedorven dat er voor een betrekkelijk eenvoudige kwestie als de verlenging van een belastingverhoging geen oplossing meer was te vinden.³

Wat uit deze beschouwingen doorklinkt, is dat de crisis van 1958 niet onverwacht kwam. Al langere tijd hadden zich donkere wolken samengepakt en het was nog slechts wachten op de blikseminslag die de coalitie zou splijten. In dit hoofdstuk wordt het proces geschetst dat uiteindelijk resulteerde in de breuk van 1958. In het eerste deel komt de aanloop tot de val van het kabinet-Drees IV aan de orde. Het tweede deel behandelt de directe aanleiding tot de breuk: het debat over de verlenging van enkele belastingwetten in december 1958. Het derde deel ten slotte is een afsluitende analyse.

Oplopende politieke spanning

In de aanloop tot de crisis kunnen twee momenten worden beschouwd als ‘keerpunten’. In de eerste plaats moet worden gewezen op de verkiezingen voor de Provinciale Staten en voor de gemeenteraad, die beide plaatsvonden in het voorjaar van 1958. De

wijziging in de politieke machtsverhoudingen die hiervan het gevolg was – ook al waren het dan geen landelijke verkiezingen – kan als één van de verklarende factoren aangevoerd worden voor de val van het kabinet en voor het einde van de brede basis. De tweede gebeurtenis is de parlementaire behandeling van de Wet vervreemding landbouwgronden in oktober 1958.⁴

Met deze twee gebeurtenissen als omslagpunten is de aanloop naar de crisis onder te verdelen in drie etappes. De eerste etappe, van juni 1956 tot de genoemde verkiezingen, werd gekenmerkt door het feit dat alle partijen, hoe ongelukkig op zichzelf met de bestaande coalitie, geen werkbaar alternatief zagen. De coalitiepartijen werden bovendien naar elkaar toe gedreven door de benarde economische omstandigheden. In de tweede etappe, van maart tot en met oktober 1958, kwam de politiek in woeliger vaarwater, zowel door verschuivingen in de politieke machtsverhoudingen als door wijzigingen in de economische omstandigheden. In de laatste periode, vanaf de behandeling van de Wet vervreemding landbouwgronden eind oktober tot aan het crisisdebat in december, ging het definitief mis. ARP-senator A. Anema noemde deze periode 'een onverkwikkelijk stadium'.⁵ De politieke verhoudingen stonden op scherp. In deze derde etappe stond niets een crisis nog in de weg, maar was het slechts de vraag waarover het kabinet zou vallen.

Etappe 1: bij gebrek aan beter

Niet alleen als wijsheid achteraf, maar ook voor de hoofdrolspelers toen was het eigenlijk vanaf het begin al duidelijk: met dit kabinet kon het nooit lang goed gaan. De start was verre van ideaal geweest. De verkiezingsstrijd was ongemeen heftig geweest en de formatie nam een recordtijd in beslag. Uiteindelijk resulteerde, bij gebrek aan beter, een vierde kabinet onder leiding van Drees, maar zijn ontstaansgeschiedenis had de sfeer tussen de uiteindelijke coalitiepartners geen goed gedaan.⁶ Het kabinet had in elk geval direct een flinke kluif om zich in vast te bijten: de economie lag uit het lood en een beperking van de bestedingen leek noodzakelijk. De besprekingen over de te nemen maatregelen namen geruime tijd in beslag; pas in februari 1957 overlegde het kabinet een nota aan het parlement.

Intussen had PvdA-minister van Financiën Hofstra in december 1956 de Tweede Kamer al wel een urgentiepakket aan lastenverzwaringen voorgeschoteld. De parlementaire goedkeuring ging niet zonder slag of stoot. Tot teleurstelling van Hofstra en tot woede van zijn partijgenoten wist een Kamermeerderheid onder leiding van de KVP'er Lucas de maatregelen een tijdelijk karakter te geven. Het kabinet was eind 1956, begin 1957 ook over enkele andere financiële kwesties in conflict gekomen met sommige fracties in parlement. In november 1956 liet PvdA-minister Suurhoff bij de behandeling van de ziekenfondsverzekering voor bejaarden het onaanvaardbaar horen bij een amendement van ARP-Kamerlid Hazenbosch. De antirevolutionair week uiteindelijk met grote tegenzin voor dat machtswoord.⁷ Bij de kwestie van de salarissen van hogere ambtenaren, die eind januari, begin februari 1957 speelde, kwam het kabinet in aanvaring met de fracties van PvdA en CHU, maar minister Struycken (KVP) hoefde nog net niet het zwaarste middel in te zetten om het voorstel in veilige haven te lood-

sen.^b Zo hadden alle coalitiefracties en het kabinet bij gelegenheid even de tanden laten zien zonder dat de zaken echt hoog werden opgespeeld.

Het belangrijkste struikelblok in de startfase van het kabinet was ongetwijfeld de behandeling van de nota bestedingsbeperking in maart 1957. Twee keer liet het kabinet het onaanvaardbaar horen en niet voor niets rees het beeld van een 'guerrillaoorlog' van het parlement – en dan nog wel van de coalitiefracties – tegen het kabinet.⁹ Met name de ARP, de rechtervleugel van de KVP en een groot deel van de CHU maakten het het kabinet moeilijk, daarbij uiteraard gewillig geholpen door de oppositie. De PvdA-fractie toonde de meeste bereidheid de kabinetsplannen te steunen. Hoewel Drees had overwogen om de PvdA uit de regering te laten stappen, was de tijd daarvoor nog niet rijp. Het kabinet zat amper vijf maanden en een alternatief voor de zittende coalitie was niet voorhanden, zo had de ellenlange formatie wel uitgewezen. Bovendien was de storm weliswaar opgestoken, maar mede door het feit dat een groot deel van de plannen de dekking had van de SER, liepen de partijen er ook weer niet zo tegen te hoop dat het kabinet ernstige averij kon oplopen.

In de twee maanden na de behandeling van de nota bestedingsbeperking spuiden enkele hoofdrolspelers hun visie op de situatie. VVD-leider Oud ging op 5 april tijdens een jaarvergadering van zijn partij verder waar hij in het debat over de bestedingsbeperking gebleven was: een poging de geesten te scheiden in een socialistisch en een niet-socialistisch kamp. Oud propageerde een kabinet zonder socialisten. De VVD hoefde niet per se deel uit te maken van zo'n kabinet – de katholieken zouden hiervoor terugschrikken, meende hij –, maar een kabinet van KVP, ARP en CHU kon bij de VVD op warme (gedoog)steun rekenen. Hetzelfde gold voor een minderheidskabinet van KVP en ARP.¹⁰

CHU-voorman Tilanus kon het 'stoken' van Oud niet serieus nemen. Een kabinet van de drie confessionele partijen was niet in het landsbelang.¹¹ Ook ARP-fractieleider Bruins Slot gaf geen gehoor aan deze 'uiterst goedkope wijze van politiek bedrijven'. Anderzijds liet zijn kersverse partijvoorzitter, Berghuis, er geen misverstand over bestaan dat de mannenbroeders de bestaande situatie volstrekt onbevredigend vonden. Wat de ARP te doen stond, aldus Berghuis, was een duidelijke en principiële standpuntbepaling ten aanzien van de meest urgente zaken. Verder was bezinning nodig op de houding van de partij ten opzichte van de bestaande situatie en van de andere partijen. Daarbij speelden twee zaken: een van principiële-organisatorische en een van principiële-staatkundige aard. De eerste behelsde het behoud van de georganiseerde protestants-christelijke invloed in Nederland, oftewel de strijd tegen de doorbraakgedachte. De tweede betrof de strijd tegen het socialisme.¹² De ARP-pijlen waren dus in de eerste plaats gericht op de sociaal-democratische coalitiepartner.

Op 11 mei liet Romme zijn licht schijnen over de medewerking van de KVP aan het kabinet. Ook zijn woorden gaven geen blijk van grote geestdrift voor de bestaande coalitie. Romme dreigde: wanneer het kabinet niet tijdig met oplossingen wist te komen, verdiende het de voorkeur om de medewerking van de KVP aan het kabinet te beëindigen, boven een 'ongewijzigd voortglijden naar 1960'.¹³ Zijn grief betrof met name het uitblijven van maatregelen ter bevordering van de bezitsvorming, een kwestie waarop de KVP graag wilde scoren en waarover zij in de formatie al een robbertje had gevochten met de PvdA.

Een tweede belangrijk debat was de discussie over de huren in juni 1957. Hier werden voor het eerst de nieren van de coalitiepartijen geproefd over de waarde die zij hechtten aan het regeringsprogramma.¹⁴ Deze kwestie was bovendien beladen vanwege zijn aard (de overheidsbemoeienis met de huren) en zijn geschiedenis (de huurwetcrisis van 1955). In het hoofdstuk over de totstandkoming van het kabinet is de uitkomst van de formatie een wankel compromis genoemd. Het verloop van het huurdebat illustreerde duidelijk hoe wankel de kabinetsbasis was. Zo moest minister Witte (KVP) het onaanvaardbaar laten klinken over een CHU-amendement, dat de kern van het ontwerp ontkrachtte. Het wankel bouwwerk waarop het kabinet balanceerde bleef uiteindelijk overeind, ondanks scheurtjes in de KVP-poot (negen leden stemden tegen), een diepere scheur in de CHU-pijler (een groot deel van de fractie stemde tegen) en een volledig ontbrekende ARP-zuil. De rol van de KVP was hierbij cruciaal. Dat Romme speciaal op het heikele punt van de huurblokking de genius was geweest achter de afspraak in het regeerprogramma, en dat hij zich daar persoonlijk aan gebonden verklaarde, zal ongetwijfeld een rol hebben gespeeld bij het feit dat de grote meerderheid van de KVP-fractie uiteindelijk vóór stemde.¹⁵ Het gezag van Romme was groot en het was dan ook niet goed voor te stellen dat de fractiegenoten hun voorzitter in het openbaar zouden desavoueren, hoezeer hij hun ook de vrije hand had gegeven. In de Eerste Kamer, die het ontwerp behandelde in juli 1957, speelde het vraagstuk van de binding aan het programma minder prominent. Het kabinet moest ook hier het hele gewicht in de strijd gooien door de kabinetskwestie te stellen. De senaat nam het ontwerp uiteindelijk aan met 40 stemmen vóór en 24 tegen. Tot de tegenstemmers behoorden onder meer de ARP-fractie (op één lid na), de CHU-fractie en twee KVP-senatoren.

De NRC concludeerde na afloop van het huurdebat dat de tijd kennelijk nog niet rijp was voor een crisis.¹⁶ Hetzelfde gold bij de nieuwe Pachtwet die de Tweede Kamer in juli 1957 in behandeling nam. Opnieuw waren er muitende troepen in de coalitiegelederen: een amendement-Biewenga waarover minister Mansholt (PvdA) het 'onaanvaardbaar' had uitgesproken kreeg steun van zes KVP'ers en van de voltallige ARP- en CHU-fracties. Staatssecretaris Van Rhijn (PvdA) liet diezelfde maand ook nog een keer het onaanvaardbaar klinken. Het was voor PvdA-woordvoerder Van Lier aanleiding om zijn aangekondigde amendement, waarmee hij een hogere compensatie van de huurverhoging bij verschillende uitkeringen wilde bewerkstelligen, niet in te dienen.¹⁷

In juni en juli 1957 behandelde de Tweede Kamer verschillende maatregelen die indirect voortvloeiden uit de bestedingsbeperking, waaronder de schorsing van de investeringsaftrek en diverse belastingverhogingen.¹⁸ Hofstra had in de ministerraad al laten weten eventuele amendementen onaanvaardbaar te zullen verklaren, maar dit bleek niet nodig; de kabinetsvoorstellen werden ongewijzigd overgenomen.¹⁹ Onder de schijnbaar rustige oppervlakte gingen wel de oude tegenstellingen schuil tussen confessionelen en sociaal-democraten over de rol van de overheid en het bedrijfsleven in de economie. Uiteindelijk legde men zich er echter bij neer, zoals eerder bij de nota bestedingsbeperking ook was gebeurd.²⁰

De algemene beschouwingen van oktober 1957 waren, zoals gewoonlijk, een uitgelezen moment om de politieke verhoudingen in kaart te brengen. De hoofdrol was ook dit keer weggelegd voor Romme. De KVP-fractie leider zegde het kabinet de wacht aan, tegelijkertijd een welwillende houding aannemend. Hij verwachtte een 'substantiële bij-

drage' van het kabinet aan de kwestie van de bezitsvorming en sprak de wens uit 'dat het in de belangrijke sectoren van de politiek in het algemeen, en daaronder met de oplossing van het structuurprobleem van de bezitsvorming in het bijzonder, zo moge lopen, dat wij het Kabinet zijn normale levensduur kunnen gunnen en dat het Kabinet, al is het uit nood geboren, toch zonder door ons en aan ons toegebrachte pijn zijn leven zal kunnen voleinden'.²¹ Duynstee noemde dit het stellen van 'de basiskwestie (...) op termijn'.²² Het was de tweede keer dat jaar dat Romme de bezitvormingskwestie, die met zoveel moeite in het regeringsprogram was vastgelegd, aangreep om het kabinet aan te sporen tot maatregelen. Maar hij benadrukte ook nu weer dat zijn fractie zich wel alle vrijheid voorbehield tegenover het kabinet.

Burgers rede was opvallend mild. Hij had wel kritiek, zoals op bepaalde facetten van de bestedingsbeperking en op Rommes bezitsvormingsdrang, maar Burger zag ook veel positieve ontwikkelingen. Zo was de positie van het kabinet met de indiening van de begroting voor 1958 versterkt. Ook was herhaaldelijk gebleken dat katholieke en socialistische groeperingen in staat waren geweest diepgaande meningsverschillen te slechten.²³ De sfeer tussen de twee belangrijkste fracties tijdens de algemene beschouwingen was dan ook zeker niet slecht te noemen.

KVP-voorzitter Van Doorn getuigde in een rede op het partijcongres van 9 en 10 november eveneens van een redelijk goede samenwerking tussen de PvdA en de KVP. Volgens hem waren er in de voorbije maanden verschillende momenten geweest waarop duidelijk naar voren was gekomen dat KVP en PvdA in staat waren tot een constructief beleid. Wel moest de PvdA natuurlijk in het oog houden dat het tij snel kon keren. De meerderheid van het volk zou het niet accepteren als de PvdA zou trachten het een socialistisch beleid op te dringen. Maar ook ARP en CHU kregen een tik op de vingers, omdat zij hun samenwerking bij de gemeenteraadsverkiezingen in Den Haag onder meer hadden beargumenteerd met een 'handhaven tegenover een groeiend rooms-katholicisme'. Van Doorn hekelde dit als een vorm van antipapisme, hetgeen door ARP-voorman Berghuis resoluut als een aan zijn partij wezensvreemd verschijnsel van de hand werd gewezen.²⁴

Uiteraard was ondanks de constructieve houding niet alles koek en ei tussen PvdA en KVP. Zo ging Burger in december 1957 'ouderwets' tekeer tijdens het debat over de zendtijd voor politieke partijen. Hij fulmineerde tegen de katholieke zuil, hetgeen de KVP uiteraard niet kon waarden. Een laatste voorbeeld ten slotte dat tot eind 1957 de soep soms wel eens heet kon worden opgediend, maar niet per se heet gegeten werd, was de strijd over de verandering van de verdeelsleutel van de WW-premie. Bij bijna alle fracties, maar met name bij de PvdA (aangevuurd door de vakcentrale NVV), leefden ernstige bezwaren tegen de door het kabinet voorgenomen wijziging. Maar, zoals de KVP eerder moeite deed om bij de Huurwetdiscussie het kabinet op de rails te houden, slikte de PvdA deze maatregel, overigens niet zonder dat Suurhoff er een kabinetskwestie van had gemaakt. Voor de ARP was dit dreigement geen reden tegen het ontwerp te stemmen.

Wat bijdroeg tot de relatief gematigde sfeer tot eind 1957, buiten het eerder genoemde gebrek aan een reëel alternatief en de weinig rooskleurige economische situatie, was de verhouding met Indonesië. Deze verslechterde in 1957, onder meer door de nationalisatie van Nederlandse ondernemingen. Illustratief voor de temperende werking van

deze problemen op de politieke verhoudingen in Nederland was een brief van Romme van half december 1957 aan zijn vertrouweling Klompé. In deze brief beklagde hij zich over het financiële beleid van Hofstra, maar hij stelde, met een verwijzing naar Indonesië, ook: 'Overigens maak ik in deze dagen natuurlijk minder liever dan ooit crisis.'²⁵

Etappe 2: woeliger vaarwater

Vanaf begin 1958 werd de sfeer in de coalitie grimmiger. Twee factoren speelden daarbij een rol. Allereerst de geplande verkiezingen in maart voor de Provinciale Staten en – twee maanden later – voor de gemeenteraad en verder de wijzigingen in de economische omstandigheden zoals die zich sinds het laatste kwartaal van 1957 manifesteerden. Langzamerhand leek de ergste conjuncturele oververhitting achter de rug. De betalingsbalans ontwikkelde zich gunstig. Ondertussen liep de werkloosheid op. Voor Biwenga (ARP) was dat aanleiding om in januari 1958 een interpellatie aan te vragen. Het kabinet kondigde een beperkt programma aan om de werkloosheid te bestrijden.²⁶

Al met al rees de vraag of het kabinetsbeleid, gericht op bestedingsbeperking, niet moest worden bijgesteld. Hofstra erkende dat er een kentering was in de overspanningsverschijnselen, maar wilde toch vasthouden aan het recept dat hij bij de miljoenennota in september 1957 had uitgeschreven. Hij diende dan ook enkele wetsontwerpen in tot belastingverhoging en tot verlenging van de investeringsaftrek en van de vervroegde afschrijving.²⁷ Tijdens de behandeling van deze wetsontwerpen in januari bleek dat Hofstra's visie – een restrictief financieel beleid bleef noodzakelijk om een buffer te creëren voor een eventuele recessie – kon rekenen op de steun van zijn partijgenoten. De PvdA-fractie had wel bedenkingen bij de manier waarop de lastenverdeling uitpakte; zij vond dat de hogere inkomens er te goed vanaf kwamen.

Hofstra kreeg zware tegenstand van de confessionelen en liberalen. Volgens hen nam het kabinet te veel risico met de belastingverhogingen en de beperking van de investeringsaftrek. Zij achtten de tijd gekomen voor een meer stimulerend beleid. Vooral Lucas (KVP) trok fel van leer, waarop Hofstra verzuchtte: 'Ik betreur het dan ook, dat de geachte afgevaardigde, met wie ik het herhaaldelijk niet eens ben geweest, maar met wie ik toch steeds over en weer op hoffelijke wijze heb gediscussieerd, in dit verband en trouwens ook bij andere gelegenheden een aantal uitdrukkingen heeft gebruikt, die naar mijn oordeel mijn houding ten aanzien van dit vraagstuk niet juist weergeven. (...) Ik wil alleen constateren, dat deze toon van het debat niet die is, welke wij tot dusverre gewend zijn geweest, en ik zal de geachte afgevaardigde op die weg niet volgen.'²⁸

Toch had Lucas' kritiek succes; de minister bleek bereid aan enkele wensen tegemoet te komen. Dat zette weer kwaad bloed bij Hofstra's partijgenoten, onder wie ook collega-minister Suurhoff, die er in de ministerraad op wees dat hijzelf standvastig was geweest, en zelfs met een 'onaanvaardbaar' had bedreigd, toen de PvdA-fractie om een concessie vroeg bij de wijziging van de WW-premie, terwijl de minister van Financiën, nota bene al in eerste termijn, een cadeau weggaf van f20 miljoen. Het wekte de indruk dat de regering wel snel toegaf aan wensen van de KVP maar niet aan die van de PvdA.²⁹ Hofstra verweerde zich met het argument dat hij aanvankelijk te hoog had ingezet.

De KVP'ers Romme, Lucas, Van Doorn en De Kort

Foto Fotopersbureau Stokvis, KDC Nijmegen

In de aanloop naar de twee verkiezingen in het voorjaar was er op diverse fronten politiek vuurwerk te zien. In maart stelde Vredeling (PvdA) in de Tweede Kamer de vertrouwenskwestie bij de bespreking van de melk- en zuivelnota. Hij vond dat een

motie van de VVD, maar medeondertekend door de coalitiefracties van de ARP, de CHU en de KVP, aan het adres van zijn partijgenoot Vondeling een dusdanig gebrek aan vertrouwen in minister en kabinet betekende dat aanneming van de motie door de PvdA hoog zou worden opgevat. Tezelfdertijd debatteerde de Eerste Kamer over de WW-premie en stelde Suurhoff opnieuw de kabinetskwestie. Een en ander gaf de ministerraad aanleiding om op 21 maart over de politieke situatie te spreken. Drees vroeg zich af of het, vanwege de mededeling van de fractievoorzitter van de KVP-senaatsfractie dat dit de laatste keer was dat hij voor een 'onaanvaardbaar' zou zwichten, niet verstandig was dat enkele ministers met bevriende fractievoorzitters gingen praten.³¹

De uitslag van de Provinciale-Statenvierkiezingen van maart 1958 was een afstraffing voor de PvdA. De partij die het meest loyaal was aan het kabinetsbeleid van bestedingsbeperking kreeg hiervoor de rekening gepresenteerd. De KVP, die zichzelf als de partij van de bezitsvorming profileerde, won, en heroverde de koppositie op de PvdA. Ook de VVD mocht zich verheugen in de kiezersgunst. Zij maakte een flinke sprong met bijna 3% meer stemmen dan bij de Statenverkiezingen in 1954 en de Kamerverkiezingen in 1956. De CHU won iets vergeleken met de landelijke verkiezingen van 1956 (+0,6%), maar ging iets achteruit in vergelijking met de vorige Statenverkiezingen (-0,8%). Voor de ARP pakten beide vergelijkingen slecht uit, zij verloor respectievelijk 0,5% (1956) en 1,4% (1954). Eveneens slecht nieuws voor de PvdA was dat ter linkerzijde de PSP een geslaagde entree deed in de Staten door 0,6% van de stemmen weg te kapen, terwijl de partij slechts deelnam in één provincie. De gemeenteraadsverkiezingen gaven twee maanden later een vergelijkbaar beeld te zien.

Hadden deze uitslagen hun weerslag op de landelijke politiek? Hoewel een directe samenhang niet is te bewijzen, kan wel worden gesteld dat er in de periode rond de twee verkiezingen sprake was van hoogoplopende spanningen. De perikelen in de aanloop tot die verkiezingen zijn hierboven geschetst. Het belangrijkste politieke feit direct na de Provinciale-Statenvierkiezingen was de helmenkwestie die uiteindelijk in mei 1958 leidde tot het aftreden van staatssecretaris van Defensie Kranenburg (PvdA).³² Verder zorgde ook een voorgenomen reorganisatie van het ministerie van Landbouw, waarbij minister Vondeling op 15 april een interpellatie en een motie van KVP'er Drosen te verwerken kreeg, voor de nodige spanning. Een dag later, in het debat over de Wet geneesmiddelenvoorziening, sprak Suurhoff weer eens het 'onaanvaardbaar' uit over een amendement-Bachg over de positie van drogisten.

In de relatief rustige zomermaanden juni en juli waren vooral de departementen van Onderwijs en van Verkeer en Waterstaat in het nieuws. Minister Cals (KVP) zat bij een wijziging van de Lager-onderwijswet met de kwestie van het ontslag van gehuwde onderwijzeressen in zijn maag. KVP en PvdA stonden hierin tegenover elkaar. Het aannemen van een PvdA-amendement op dit punt was voor achttien KVP-fractieleden aanleiding om tegen het wetsontwerp te stemmen. Bij het vraagstuk van de tarieven voor de veren over de Westerschelde, dat in juli 1958 speelde, probeerden ARP, PvdA en KVP elkaar vliegen af te vangen. Het maakte echter geen verschil, want minister Alger bleek niet bereid de aangenomen motie van de PvdA, noch die van de KVP uit te voeren vanwege de financiële consequenties.

Nu was de begrotingssituatie op dat moment ook weinig rooskleurig. Dit had verschillende oorzaken. In de eerste plaats was er het feit dat Indonesië zijn schulden aan Nederland niet langer wenste te betalen. Verder was de situatie op de zuivelmarkt desastreuus verslechterd, zodat de subsidiekraan moest worden opengedraaid. Ook waren extra uitgaven nodig voor werkgelegenheidsprojecten. Aan de andere kant liepen de belastingen juist terug vanwege de recessie.³³ Het kabinet besloot daarom tijdens de voorbereiding van de nieuwe begroting onder meer tot het verlengen van de tijdelijke belastingverzwaringen uit 1957. Verder ging half september een SER-adviesaanvraag op de bus over mogelijke afschaffing van de consumentensubsidies op melk en over een nieuwe huurverhoging.

De adviesaanvraag schoot het NVV in het verkeerde keelgat. De voorzitter van die vakcentrale, Van Wingerden, verklaarde dat het kabinet niet op de steun van de NVV-leden hoefde te rekenen. Zijn grootste bezwaar was dat de druk eenzijdig werd gelegd bij de werknemers die al zwaar waren getroffen bij de eerdere bestedingsbeperkingen. De confessionele vakcentrales reageerden gematigder, maar waren eveneens weinig te spreken over de kabinetsvoornemens. Ook bij de werkgevers ondervond het kabinet weinig steun; zij wensten lastenverlichtingen in plaats van lastenverzwaringen.³⁴

Tijdens de algemene beschouwingen in september en oktober 1958 liet PvdA-fractie-leider Burger merken de kritiek van het NVV op het kabinet te delen. Ook hij had moeite met de voorgenomen melkprijs- en huurverhoging en vroeg om meer aandacht voor de minstdraagkrachtigen.³⁵ Het meeste opzien baarde Burger echter met een motie over het Nieuw-Guineabeleid. In die motie nodigde Burger de regering uit te komen met een nota over de mogelijkheden van een *trusteeschapsovereenkomst* tussen Nederland en de VN terzake van Nieuw-Guinea; een optie die tot dat moment taboe was.³⁶ Alleen de PvdA steunde de motie. Romme vertaalde de wens van Burger in een dodelijke afmaker: 'Te koop, te huur, te leen of cadeau. Te bevragen bij mr. J. Burger, Wassenaar, Holland.'³⁷ De PvdA was overigens wel succesvol in het tegenhouden van een door minister Staf (CHU) voorgenomen wijziging van de Dienstplichtwet. Staf wilde het mogelijk maken om dienstplichtigen naar Nieuw-Guinea te sturen; de PvdA-fractie stak daar een stokje voor. Een wetsontwerp hiertoe werd begin september ingediend, maar uiteindelijk werd de kwestie, die volgens Duynstee anders onvermijdelijk tot een kabinetscrisis had geleid, eind november zo geregeld dat alleen vrijwilligers naar het gebiedsdeel zouden gaan.³⁸

Naast Romme kwam ook Lucas met een *oneliner* die de PvdA tegen de haren in streek. Tijdens de financiële beschouwingen eind oktober declasseerde hij Hofstra door hem te vergelijken met 'een huisvrouw, van wie men zegt, dat zij een gat in haar hand heeft'. Lucas vond dat de minister van Financiën te weinig deed aan de stijging van de overheidsuitgaven en te gemakkelijk het middel van belastingverhoging inzette.³⁹

PvdA-staatssecretaris Van Rhijn van Sociale Zaken kwam eind oktober in aanvaring met de KVP. De Vreeze diende bij een wijziging van de Veiligheidswet en van de Stuwadoorswet een motie in die zich keerde tegen de verplichtstelling van bedrijfsgeeneeskundige dienstverlening voor bedrijven. De motie kreeg onvoldoende steun, maar de KVP besloot tegen het wetsontwerp te stemmen. Van Rhijn verklaarde de houding van de KVP bij de behandeling van dit wetsontwerp achteraf als volgt: 'Ik dacht dat het best voor elkaar zou komen omdat de voorzitter van het Wit-Gele Kruis voor de

KVP in de Kamer zat. Begrijpt u mijn verbazing toen hij dat begon te bestrijden? Heel afwijzend, zonder meer, en met argumenten die kant noch wal raakten! Later heb ik gedacht: toen had de KVP al besloten het kabinet te laten vallen.⁴⁰ Zover was het echter nog niet. Een belangrijke stap in die richting werd evenwel genomen tijdens het debat over de wijziging van de Wet vervreemding landbouwgronden.

Ten slotte kan ook de bespreking van de begroting van Landbouw niet onvermeld blijven. Die begrotingsbehandeling liep parallel met het debat over de vervreemding van landbouwgronden en illustreerde eveneens de verslechterende verhoudingen binnen de coalitie. Maar liefst vier moties over het melkprijsbeleid werden ingediend en wel van CHU, ARP, KVP en PvdA. Vondeling verklaarde geen gevolg te kunnen geven aan de CHU-motie, de meest vergaande. Een soortgelijke actie van de minister in het debat over de Wet vervreemding landbouwgronden had wellicht (tijdelijk) een hoop narigheid kunnen voorkomen, maar daar liet hij dat achterwege.

Etappe 3: een 'onverkwikkelijk stadium'

De behandeling van de wijziging van de Wet vervreemding landbouwgronden in oktober 1958 markeert de laatste fase in de aanloop naar de kabinetscrisis. Dit kreeg aan het eind van het debat vorm in de verklaring van Burger dat ook de PvdA-fractie zich niets meer gelegen wenste te laten liggen aan het regeerprogram van 1956. De fracties van KVP en ARP hadden zojuist vóór het amendement-Biewenga gestemd, waardoor de wet een tijdelijke werking zou krijgen, hetgeen volgens Burger lijnrecht inging tegen de afspraken in het regeerprogram. Nog afgezien van de vraag of dit werkelijk het geval was, vonden KVP en ARP dat de regeringsfracties helemaal niet aan enig program gebonden konden zijn, simpelweg omdat er sprake was van een extraparlamenteair kabinet. Vondeling had in zijn verweer tegen het amendement het onaanvaardbaar op zak gehouden ondanks aandrang van de PvdA-fractie. Burger zette met zijn verklaring de zaak op scherp. Daags na het debat nam hij op een partijbijeenkomst zelfs de term woordbreuk in de mond, een beschuldiging aan het adres van KVP en ARP waaraan hij later, in het crisisdebat, niet meer herinnerd wilde worden.⁴¹

Een dag na de verklaring van Burger ging de ministerraad in op de ontstane politieke situatie. Drees sprak van een bedorven sfeer. Zijlstra meende dat de Kamer het gezag van het kabinet te grabbel gooide. Klompé vreesde voor desinteresse van de bevolking in het landsbestuur door de slechte verhoudingen in de Kamer. Iedereen had zo zijn eigen overpeinzingen, maar allen leken zich bewust van de importantie van hetgeen zich de dag daarvoor in het parlement had afgespeeld. Vondeling vertaalde ongetwijfeld de gedachten van vele collega's, toen hij stelde dat het hem niet zou verbazen als de PvdA-fractie op korte termijn een gelegenheid zou aangrijpen om het tot een breuk te laten komen.⁴²

Burger was in elk geval bezig met een poging de zaken meer naar zijn hand te zetten. Direct na het Kamerdebat had hij Drees een brief geschreven waarin hij zijn onvrede met de gang van zaken liet blijken: 'Ik vernam reeds van Vondeling dat jullie op het onderhavige punt niet tot een breuk wilden komen. Enerzijds komen we nooit meer zoo sterk te staan met het: afspraak is afspraak. Anderzijds ligt de materie zelf wel zeer buiten de belangstelling van de gemiddelde staatsburger. Toch kunnen we zoo niet ver-

der. Het lijkt mij weinig passend voor een partij als de onze deel te blijven nemen aan een zaakwaarnemingskabinet, te minder waar wij als regel in de minderheid blijven. Ons bedreigt dat het kabinet als een pudding in elkaar zakt of – om een ander beeld te gebruiken – straks over een stroohalm wordt gestruikeld. Bovendien wijs ik erop – dat waar een breuk onvermijdelijk is – gegeven de onhoudbaar geworden situatie, dat elke verschuiving ons dichterbij 1960 en een eventueel kabinet zonder ons te gemakkelijker eenige tijd goedkoop mooi weer kan spelen. Het punt waarop dan wel afscheid wordt genomen, dient dan ook binnen niet lang boven de horizon te komen. Ik mag dit wel in je belangstelling aanbevelen.⁴³

Drees was het volkomen eens met Burgers verklaring dat de PvdA-fractie zich nu ook niet meer aan het program gebonden hoefde te achten. Wel leek het of hij Burger wilde behoeden voor onbezonnen en overhaaste stappen. Hij schreef terug: 'Een andere vraag is of het daarom wenselijk is zo snel mogelijk een conflict te forceren, maar daar houd ik mij buiten. In elk geval is echter niet te verwachten, dat er nog een Kabinet zou worden gevormd, dat tot 1960 zou optreden en dan, zoals je het noemt, "enige tijd goedkoop mooi weer kan spelen". (...) Bijna zeker zou Romme, als hij, zoals te verwachten zou zijn, formateur en Minister-President zou worden, onmiddellijk het initiatief nemen tot ontbinding, althans van de Tweede Kamer. De Partij zal dan ook goed doen, als zij op een spoedig conflict rekt, voorbereidingen te treffen voor een verkiezingsactie.'⁴⁴ Drees stelde zich dus, zoals altijd, formeel dualistisch op; ministers en fractie hadden hun eigen verantwoordelijkheden. Burger, van nature minder dualistisch ingesteld, had echter een strategie in gedachten waarover hij toch graag de mening van zijn partijgenoten-ministers zou vernemen. In een brief wees Burger nog eens op de problemen waarvoor hij en zijn fractie stonden. Strikt theoretisch mocht het dan wel zo zijn dat de coalitiefracties geen verantwoordelijkheid droegen voor het voortbestaan en het program van het kabinet, zoals KVP en ARP telkens beweerden, maar redelijkerwijs waren de partijen toch gehouden aan verwezenlijking van het program. Naast de PvdA stelden de CHU en naar hij aannam ook Zijlstra zich op dat standpunt. Hijzelf had zich er in de praktijk door laten leiden, zoals bij zijn motie inzake Nieuw-Guinea. Romme en Van Rijckevorsel hadden hem ook gewezen op de desbetreffende bepaling in het regeringsprogram. Maar diezelfde Kamerleden hadden 'een dubbele moraal'. De handelwijze van de KVP en de ARP bij het debat over de vervreemding van landbouwgronden was volgens Burger niets anders dan een demonstratie van het feit dat het regeringsprogram 'waardeloos' werd geacht. Zij hadden drogredenen aangevoerd om van het regeringsvoorstel af te wijken. Zelfs de VVD'er Den Hartog had het regeringsvoorstel op zakelijke gronden verdedigd.

Burger constateerde dat de grondslag voor het kabinet was vervallen. Het feit dat het kabinet het amendement niet onaanvaardbaar had verklaard deed daar niets aan af. Burger vervolgde: 'Met name voor de fractie zou het zinloos zijn, zich langer hoe dan ook, aan het regeringsprogram als zodanig gebonden te achten. Het kabinet is dat uiteraard wel, maar dat heeft slechts een zeer betrekkelijk effect, nu het op die grond niet meer in de Kamer kan opereren. De vraag dient derhalve onder het oog te worden gezien – en naar mijn mening publiekelijk – of en zo ja uit welchen hoofde de PvdA-ministers hun partij met feitelijke verantwoordelijkheid voor het regeringsbeleid (...) kunnen blijven belasten.' Burger voerde zelf twee mogelijke overwegingen aan, die ech-

ter afgewezen moesten worden. De eerste was het landsbelang: de overweging dat er gezien de partijpolitieke verhoudingen geen ander kabinet mogelijk was. Deze overweging achtte Burger 'fundamenteel fout'. De tweede overweging kon zijn dat een andere partij geen kwaad kon doen als de PvdA in het kabinet zat. Ook dat wees hij af. Voor kleinere partijen was zo'n negatieve overweging misschien te rechtvaardigen, de PvdA diende regeringsverantwoordelijkheid op positieve gronden te baseren. Zo'n grond zou kunnen zijn dat er bewijsbaar PvdA-doeleinden tot stand kwamen die anders niet, of niet in hetzelfde tempo, tot stand kwamen. Burger wilde dan ook 'de – vervallen – overeengekomen kabinetsgrondslag' vervangen 'door condities op grond waarvan het daartoe geëigende partijorgaan – de Kamerfractie – het blijven deelnemen aan het kabinet gewettigd acht'. Hij nodigde de ministers uit op 11 november, samen met het fractiebureau en de Eerste-Kamerfractievoorzitter, te overleggen 'of voortgezette deelname aan het kabinet gewenst en verantwoord (kon) worden geacht'. Burger somde in de brief alvast verschillende punten op die de fractie als conditie voor een voortgezette deelname aan het kabinet ingewilligd wilde zien. Wanneer één van die onderwerpen niet of niet tijdig genoeg verwacht konden worden, zouden de PvdA-ministers moeten aftreden.⁴⁵

Tijdens de bespreking op 11 november vonden enkele ministers dat Burger wat al te voortvarend te werk ging. De meerderheid wilde geen breuk. Drees trapte op de rem, net als in zijn brieven, en waarschuwde voor verkiezingen die voor de PvdA niet gunstig zouden uitpakken. Hij wilde een conflict niet uit de weg gaan, maar vond de tijd er nog niet rijp voor. Burger daarentegen probeerde het gaspedaal ingedrukt te houden: als de PvdA niets kon bereiken, moest de boel maar breken en wel op korte termijn.⁴⁶ De volgende dag liet Burger bij de partijgenoten-ministers een samenvatting van het gesprek bezorgen. Zijn boodschap liet aan duidelijkheid niets te wensen over: als een en ander niet voldoende kon worden gerealiseerd of wanneer opnieuw van het program werd afgeweken 'zullen de ministers hun mandaat ter beschikking stellen'.⁴⁷ Burger kondigde tevens aan bij de komende Fakkeldragedersdag op 22 november een verklaring af te leggen in de geest van het besprokene.

Opnieuw stuurde Drees een brief om de voortvarende fractieleider te temperen en de verschillende posities van ministers en fractie nog eens te benadrukken. Volgens Drees moest strikt onderscheid worden gemaakt tussen wat intern was besproken over wat de ministers zouden trachten te doen en wat aan de openbaarheid kon worden prijsgegeven. Hij vroeg Burger zijn punten te presenteren als het program van de fractie en niet als een toezegging van de PvdA-ministers: '(...) anders zou de positie heel scheef worden tegenover de andere leden van het kabinet.' Drees raadde Burger ook aan geen data te noemen waarop de desiderata bereikt moesten zijn en geen dreigende formuleringen te gebruiken. Dat zou alleen maar tegenstand oproepen, 'terwijl toch in de praktijk een krachtige houding kan worden aangenomen'. Hij verklaarde ten slotte op vergoelijkende toon dat Burger ongetwijfeld wel in deze geest zou handelen, maar helemaal gerust was hij er toch niet op. De premier verzocht Burger nog vóór zijn speech te overleggen met Suurhoff.⁴⁸

Terwijl Drees de fractievoorzitter probeerde in te tomen, waren anderen juist bezig olie op het vuur te gooien. De voorzitter van de CHU, Beemink, had op 1 november verkondigd dat volgens hem de tijd van de brede basis voorbij was. Hoewel hij enkele

weken later een iets gematigder standpunt innam, namelijk dat er in 1960, na de reguliere verkiezingen, wellicht geen nieuw brede-basiskabinet zou komen, was het wel tekenend voor de sfeer dat een zo gouvernementele partij als de CHU dergelijke uitspraken deed. Beerninks KVP-collega Van Doorn reageerde op 15 november op de mededeling van Burger bij het debat over de Wet vervreemding landbouwgronden met de stelling: 'De heer Burger probeert op weinig subtiele wijze een breuk met het kabinet te forceren.' Hoewel Van Doorn beweerde dat zijn partij dat allerm minst verheugend vond, was het 'wel eens nuttig (...) te zien – ook voor sommige katholieken – hoe de concurrenten de ene domheid op de andere stapelen'. Burger was bezig met een 'partijtje paniekvoetbal' dat niet zonder gevaar was: 'Als de heer Burger en de zijnen hun plannetje doorzetten om het veld uit te lopen, dan mogen zij bedenken, dat er alsdan velen zullen zijn, die menen dat alleen de kiezers de impasse zullen kunnen verbreken, die dan door de socialisten tot een feit zal zijn gemaakt.' Zes dagen later op een nieuwe spreekbeurt nam Van Doorn wat gas terug: 'Ten onrechte wellicht hebben velen uit mijn jongste rede (...) vastgesteld, dat de KVP een kabinetscrisis op korte termijn zou toejuichen en dat wij verlangend zouden uitzien naar vervroegde verkiezingen. Dit is stellig niet waar. Ongetwijfeld heeft de brede-basispolitiek in het verleden tot vele goede zaken geleid en bovendien, wie waarborgt ons bij vervroegde verkiezingen en bij alle bestaande verschilpunten een voldoende basis voor een nieuw kabinet zonder de Partij van de Arbeid?'⁴⁹

Een dag nadat Van Doorn zijn sussende uitspraken deed, kwam Burger met wat de bekendste rede uit zijn politieke loopbaan kan worden genoemd: de Fakkeldragersrede van 22 november. In deze toespraak ging Burger nog eens in op het zeer uitvoerige vooroverleg over het regeerprogramma. Eén van de besproken punten was de prijsbeheersing van landbouwgronden geweest. De KVP en de ARP hadden zich met de amendementen op de Wet vervreemding landbouwgronden aan de gemaakte afspraken onttrokken. Daarmee was de grondslag verdwenen waarop de PvdA verantwoordelijkheid voor het regeringsbeleid kon aanvaarden. De Tweede-Kamerfractie kon daarom nog slechts haar verantwoordelijkheid nemen als aan een aantal voorwaarden was voldaan en als het kabinetsbeleid op korte termijn voldoende vruchten afwierp. Zeven rijpe vruchten wilde hij plukken:

- een weduwen- en wezenvoorziening;
- een belastingheffing op directe vermogensvermeerdering;
- een belastingverlaging voor ongehuwden;
- het alsnog veiligstellen van herverkavelde en nieuw gewonnen landbouwgronden tegen versnippering, zowel tengevolge van eigendomsoverdracht als tengevolge van vererving;
- het voorkomen van maatregelen, die een verhoging van het levenspeil van de minder draagkrachtigen in de weg zouden staan;
- het verwerklijken van een conjunctuurbeleid en het wettelijk vastleggen van de daartoe noodzakelijke bevoegdheden, zoals voorgesteld in het wetsontwerp betreffende de tijdelijke verhoging van enige directe belastingen, de vervroegde afschrijving en de investeringsaftrek;
- een defensiebeleid, dat althans na de volgende verkiezingen de mogelijkheid bood van diensttijdverkorting en uitgavenvermindering.

Burger liet verder weten dat de PvdA-fractie geen wijziging van de dienstplichtwet wilde waardoor dienstplichtigen naar Nieuw-Guinea konden worden uitgezonden.⁵⁰

Met de rede was, zo kan achteraf worden gesteld, een *point of no return* richting kabinetscrisis gezet. Burger trok het initiatief naar zich toe en dwong de coalitiepartijen in een lastige positie. Hun keuze was uiteindelijk beperkt tot twee mogelijkheden: óf voor de tweede keer tegen het regeringsbeleid ingaan óf alle zeven PvdA-eisen mee helpen uitvoeren.⁵¹

Op 28 november kwam de ministerraad bijeen; de rede van Burger was het eerste gespreksonderwerp. Drees vond de toon van Burgers verklaring rustig. Hij verzekerde zijn collega's dat hij Burger mondeling en schriftelijk had gewezen op de verschillende posities van fractie en ministers. De premier maakte overigens wel duidelijk dat de PvdA-ministers zouden heengaan als de fractie het vertrouwen opzegde.⁵² Dezelfde boodschap herhaalde Drees op 3 december tijdens de algemene politieke beschouwingen in de Eerste Kamer. Hij liet de senatoren weten dat Burger weliswaar had gesproken namens de PvdA-fractie en niet namens de PvdA-ministers, maar dat wilde niet zeggen dat zij niet met de zakelijke inhoud van de verklaring instemden. De premier ging verder nog in op de gang van zaken bij het opstellen van het regeerprogramma. De conclusie kon niet anders luiden dan dat de vier regeringsfracties zich bereid hadden verklaard mee te werken aan de verwezenlijking van dat programma, inclusief de kwesties die bij de Wet vervreemding landbouwgronden speelden. De ingrijpende amendementen op deze wet gingen dus in tegen de afspraken. Drees stelde verder dat de discussie over de gebondenheid aan het programma pas na de vorming van het kabinet naar voren was gekomen.⁵³ Hij constateerde ten slotte, zoals eerder ARP-senator Aema had gedaan, dat de binnenlandse politiek inmiddels in een 'onverkwikkelijk stadium' was geraakt. De minister-president hield er rekening mee dat er politieke spanningen waren, 'die er ongetwijfeld toe kunnen leiden, dat het leven van het Kabinet zal worden afgebroken vóór het einde van de parlementaire periode'.⁵⁴

De uitspraken van Drees in de senaat deden Romme naar de pen grijpen om zijn visie te geven. Volgens Romme had Burger in de laatste fase van de formatie in de richting van een extraparlamenteair kabinet gekoerst. Van gebondenheid aan een programma was geen sprake. Romme was gegriefd door het verwijt dat hij, of zijn fractie, zich achteraf van iets had losgemaakt. Drees vergiste zich in zijn oordeel over het amendement-Biewenga, dat de Wet vervreemding landbouwgronden aan een termijn had gebonden. Over dat programmapunt was geen overeenstemming bereikt. De KVP-leider beëindigde zijn brief met een uitbrander: 'Aan de hand van de geschiedenis der zaak meen ik, dat Gij ook met betrekking tot dit punt niet terecht U in de Eerste Kamer hebt kunnen uiten, zoals door U is gedaan. Ik kan mij voorstellen, dat de geschiedenis U daarbij niet meer in al haar samenhangende onderdelen voor oogen heeft gestaan, maar van U als Minister-President zal dit naar buiten, bij het uitspreken van een zoo positief oordeel, niet licht verondersteld worden. Wij kunnen in de politiek door allerlei omstandigheden voor veel onaangenaamheden komen, maar ik hecht eraan, daarbij niet in een feitelijk verkeerd daglicht te worden gesteld.' Drees antwoordde dat er geen reden was om gegriefd te zijn. Hij had geen enkele fractie verweten zich achteraf te hebben losgemaakt van iets waartoe zij zich tevoren gebonden had. Maar hij vond het niet reëel het kabinet, met zijn ontstaansgeschiedenis, als extraparlamenteair te be-

schouwen. Er was in elk geval sprake van een 'morele binding aan de gedachten (...), die wij gezamenlijk hadden besproken'.⁵⁵

Terwijl Romme en Drees elkaar aldus de les lazten, stevende de coalitie waarvan zij het boegbeeld vormden in volle vaart op het einde af. Hofstra en de financieel specialist van de KVP Lucas kwamen onverzoenlijk tegenover elkaar te staan bij de vraag of enkele belastingwetten twee of één jaar verlengd moesten worden. Het laatste debat dat Hofstra in de Tweede Kamer had gevoerd, voorafgaand aan wat dus de finale zou worden, was al een slecht voorteken geweest. Het was de behandeling van de begroting van het departement van Financiën die op 26 november en 2 december had plaatsgevonden. In dit debat werd de kwestie van de geplande overdracht van de landbouw-domeinen van het departement van Financiën naar Landbouw hoog opgespeeld. KVP, CHU, ARP en VVD wilden door middel van een motie uitstel van de overdracht bewerkstelligen, hoewel zij deze in het verleden meermaals hadden bepleit. Dit wekte de indruk dat de niet-socialistische Kamermeerderheid de overdracht tussen twee ministers van sociaal-democratischen huize wantrouwde. Bij de stemming over de motie, die normaal gesproken op een meerderheid kon rekenen, probeerde de PvdA-fractie een overvaltechniek door bij het rinkelen van de bel plotseling massaal op te komen dagen. Aangezien de bankjes van de overige fracties niet druk bezet waren zou zodoende de motie alsnog worden verworpen. Kamervoorzitter Kortenhorst stak daar (bedoeld of onbedoeld) een stokje voor – tot grote woede van de PvdA. Hij vreesde dat het quorum voor een hoofdelijke stemming niet aanwezig was en stelde de stemming uit tot de volgende dag, waarop de motie alsnog een meerderheid verkreeg.⁵⁶

'Het is afgelopen'

Geen vertrouwen in Hofstra's belastingvoorstellen

Op 8 december 1958 begon de parlementaire beraadslaging over het voorstel van Hofstra om de tijdelijke verhoging van enkele directe belastingen te verlengen. Dit voorstel was gekoppeld aan een voor het bedrijfsleven gunstige regeling van de vervroegde afschrijving en van de investeringsaftrek en aan een verlenging van de tijdelijke vrijstelling van omzetbelasting op sigaren. Met dit pakket wilde de minister zuur en zoet combineren.

Aan de ene kant vond Hofstra het noodzakelijk dat de tijdelijke verhoging werd verlengd. Deze maakte deel uit van de maatregelen uit de nota bestedingsbeperking van februari 1957. Hoewel het eind 1958 in financieel-economisch opzicht een stuk beter ging, bleef het kabinet voorzichtig. Het spook van de overbesteding was weliswaar met succes bestreden, maar de budgettaire positie van het Rijk was nog te zwak om de belastingmaatregelen terug te draaien. Hofstra wilde de tijdelijke verhogingen zelfs met nog eens *twee* jaar verlengen. Eén jaar vond hij niet genoeg want, mocht het jaar daarop toch weer een verlenging nodig zijn, dan zou de minister dat midden in de verkiezingstijd door de Tweede Kamer moeten slepen. Bovendien wilde hij graag zekerheid over 's Rijks inkomsten.

Aan de andere kant wilde het kabinet de industrie met een aantal fiscale maatregelen een impuls geven en investeringen stimuleren. Deze lastenverlichting was volgens Hofstra alleen mogelijk in combinatie met verlenging van de tijdelijke belastingverhogingen. De Kamer kon er dus niet voor kiezen om alleen de lastenverlichting door te voeren. Daarnaast wilde Hofstra een gedelegeerde bevoegdheid om in overleg met zijn collega van Economische Zaken snel te kunnen ingrijpen in de regeling van de investeringsaftrek, buiten het parlement om. Dit zou een slagvaardig economisch beleid ten goede komen.⁵⁷

Lucas ligt op ramkoers

Aan het begin van de avondvergadering van 8 december was er in de Kamer van een crisissfeer nog niets te merken, hoewel er wel forse kritiek op het wetsvoorstel werd geuit.⁵⁸ In eerste termijn spraken de verschillende woordvoerders nog uitvoerig over alle maatregelen, daarna spitste de discussie zich al snel toe op de vraag of de belastingmaatregelen voor één of voor twee jaar moesten gelden. Naast bezwaren tegen de duur van de verlenging, was er ook veel kritiek op de vorm van het wetsontwerp. Er zaten te veel vreemde elementen in, meenden de financiële specialisten van ARP, CHU, KVP en VVD. Met name het voorstel over de delegatiebevoegdheid stuitte op bezwaren. Geen van de woordvoerders meende dat de minister zo maar kon tornen aan de macht van het parlement. De ARP'er Van Eijsden begreep dat een snelle interventie soms noodzakelijk was en dat de gang naar het parlement veel tijd kostte. Hij stelde daarom voor dat het parlement achteraf het ingrijpen van de minister in de investeringsaftrek zou bekrachtigen.⁵⁹ Hofstra ging akkoord en daarmee was dit punt min of meer afgehandeld.

Opvallend scherp waren de betogen van de KVP'ers Lucas en Welter. Lucas, voorzitter van de vaste commissie voor Financiën, had geen enkel begrip voor het beleid van de minister. Met name de stijgende overheidsuitgaven waren hem een doorn in het oog. Het was ook Lucas geweest die er in december 1956 voor had gezorgd dat de belastingmaatregelen vooruitlopend op de bestedingsbeperking een tijdelijk karakter hadden gekregen. Als gevolg van het aannemen van zijn amendement gold de belastingverzwaring maar twee jaar en moest de minister dus in december 1958 weer naar het parlement.⁶¹

Ook nu nam Lucas geen blad voor de mond. Hij vond het niet nodig de belastingverhoging langer te laten duren dan een jaar. Over het daaropvolgende jaar hoefde de Kamer nog geen uitspraak te doen, want dat lag ver weg. Het kabinet zou de SER over de toekomstige economische situatie om advies kunnen vragen. De SER zou dit punt kunnen meenemen in zijn advies over huurprijzen en melksubsidies. Dat advies verwachtte de regering binnen een half jaar. Het ergerde Lucas dat de minister belastingverhoging als een soort wondermiddel zag; bij hoogconjunctuur was het een middel tegen overbesteding, maar nu het beter ging, mochten de belastingen vooral niet worden verlicht. Wanneer zouden de verhogingen dan verdwijnen? De houding van de regering ten aanzien van de investeringsaftrek en van de vervroegde afschrijving noemde hij 'aarzelend en benepen'. Het kabinet miste volgens hem ook het vertrouwen in de doelmatigheid van zijn eigen beleid. Welter scherpte het betoog van zijn fractiegenoot nog

wat verder aan. Hij vond Hofstra 'taxation-minded'. Dit was nu al het tiende voorstel in twee jaar! De minister moest de budgettaire positie maar versterken door te bezuinigen.⁶²

Verdeeldheid in de ministerraad

Een dag later, op 9 december, kwamen alle ministers bijeen voor een buitengewone vergadering met als enige agendapunt de belastingvoorstellen. Het kabinet zat in moeilijkheden. Voor Hofstra was een eenjarige verlenging onacceptabel en hoewel er formeel nog geen amendement van die strekking was ingediend, hing er wel een in de lucht. Hij voerde politieke en zakelijke argumenten aan voor zijn standpunt. In september 1959 zou de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1960 beginnen; een bijzonder slechte tijd voor onprettige maatregelen. Bovendien had hij de financiële middelen nodig om het begrotingstekort te dekken. Wachten op het SER-rapport had geen zin: dat duurde te lang en zou weinig nieuws opleveren. Vice-premier Struycken (KVP) bestreed dat. Hij hield een warm pleidooi voor de SER-route: veel Kamerleden hadden gepleit voor wachten op het SER-advies. Uit een brief uit het archief Cals blijkt dat Romme Struycken van tevoren had ingefluisterd waar ongeveer de grens lag voor de KVP-fractie. Hij gaf de vice-premier de opdracht Hofstra tijdig af te remmen: '(Ik) hoop, dat de Regeering zich niet zal laten verleiden tot een niet-verantwoord "onaanvaardbaar". Wellicht wilt Gij voorzooveel nodig overwegen, dat een dergelijke stap, indien iemand hem in zijn hoofd zou hebben, wordt voorkomen.'⁶³ Zijlstra had een lichte voorkeur voor verlenging van twee jaar, maar vond niet dat het kabinet een amendement tot verkorting onaanvaardbaar moest verklaren.

Vondeling vond daarentegen dat het kabinet zijn spierballen moest tonen en het amendement onaanvaardbaar moest verklaren.⁶⁴ Volgens Cals was daar zakelijk gezien geen reden voor, hoewel hij het met Vondeling eens was dat de Kamer niet zo maar over het kabinet heen kon lopen. Cals meende dat de kwestie ingewikkeld was gemaakt door Burgers Fakkeldragerrede, die de politieke verhoudingen zo op de spits had gedreven. Hofstra en Suurhoff deelden de mening van Vondeling. De Kamer overvroeg de regering voortdurend en verweet haar intussen dat ze te veel geld uitgaf. De zakelijke bezwaren tegen de verlenging van de belastingmaatregelen waren doorslaggevend. Hofstra wilde de portefeuillekwestie stellen, maar zou om de politieke druk te vergroten het liefst de kabinetskwestie stellen. Zijlstra vond dat niet nodig en wilde liever wachten op het SER-advies. Hij vroeg of het mogelijk was eerst bij de fracties te informeren wat zij van het amendement vonden en aan de hand daarvan te bepalen of de Kamer de verlenging van twee jaar zou accepteren. Drees stelde de volgende tactiek voor: Hofstra zou wachten met het uitspreken van het onaanvaardbaar, maar wel laten doorschemeren dat het amendement een kabinetscrisis tot gevolg kon hebben. De ministers zouden bij de fracties polsen of er een oplossing mogelijk was.

'Het jaar 1960 blijft voor ons taboe'

Diezelfde middag werd het debat in de Tweede Kamer voortgezet. In zijn repliek beet Hofstra fel van zich af. Lucas en Welter deden voorkomen alsof hij de schuld was van

de hoge uitgaven, maar hij had niet de indruk gekregen dat de Kamer vermindering van het bestaande uitgavenpeil gewenst achtte. Integendeel, bij alle begrotingshoofdstukken hadden verschillende Kamerleden juist gepleit voor hogere uitgaven. Hofstra had zijn medewerkers gevraagd die verzoeken op een rij te zetten. Het resultaat was een enorme waslijst, waarop Onderwijs met stip bovenaan stond.⁶⁵

Hofstra achtte de verlenging van de tijdelijke belastingen met twee jaar onvermijdelijk. De minister beklagde zich over het systeem van jaarlijkse begrotingen. Verantwoord beleid achtte hij niet mogelijk wanneer de minister van Financiën steeds op het laatste moment essentiële beslissingen moest nemen. De inkomsten zouden in de nabije toekomst niet toenemen en de uitgaven niet dalen, voorspelde hij. Als de belastingverhoging niet werd verlengd, dan zou het Rijk het gat van f129 miljoen in de begroting alleen kunnen dekken door een beroep te doen op de kapitaalmarkt. Dat wilde Hofstra voorkomen omdat hierdoor de rente zou stijgen en de particulieren van de kapitaalmarkt zouden worden verdrongen. Wachten op het SER-rapport, zoals diverse leden hadden voorgesteld, was zinloos. Mocht er naar aanleiding van het SER-advies ruimte bestaan om de belastingen te verlagen, dan zou de regering daartoe alsnog kunnen overgaan.

Zoals overeengekomen in de ministerraad sprak Hofstra niet het 'onaanvaardbaar' uit. Desondanks wisten de Kamerleden wel hoe de vlag erbij hing. De sfeer werd grimmeriger. De meerderheid van de vaste commissie voor Financiën, aangevoerd door Lucas, diende inderdaad een amendement in, waarin de tijdelijke verlenging werd bekort tot één jaar. Het was niet ondertekend door de commissieleden van de PvdA en de CPN.⁶⁶ Lucas benadrukte dat de KVP niet wilde schipperen: 'Het jaar 1960 blijft voor ons taboe.' Hofstra's kritiek op de jaarlijkse begrotingen was onterecht; als het moest, kon de Kamer snel handelen. De minister had zijn wetsontwerpen gewoon eerder moeten indienen. De haastige behandeling was zijn eigen schuld en haast kon geen reden zijn om de wetsontwerpen maar meteen voor twee jaar te laten gelden. 'Huiselijk gezegd, Mijnheer de Voorzitter: daar trappen wij niet in!', aldus Lucas. Voor het verkiezingsargument kon hij geen begrip opbrengen. De Kamer kon haar politieke werk toch niet stoppen, als er driekwart jaar later verkiezingen werden gehouden? Aan het eind van zijn betoog kwam Lucas nog terug op de hoge overheidsuitgaven: 'Over verlaging van de uitgaven horen wij veel mooie woorden, maar wij zien niet veel mooie daden.' De overheid moest maar wat zuiniger zijn. De KVP kon niet op voorhand instemmen met de voortzetting van een belastingverhoging voor een jaar waarover nog vrijwel niets bekend was. Op dit standpunt stelden zich ook de VVD, de CHU en de ARP. De liberaal Van Leeuwen begreep niet waarom Hofstra zo hardnekkig vasthield aan twee jaar. Wat was er nu eigenlijk op tegen om het volgende jaar aan de hand van de SER-adviezen met belastingvoorstellen te komen?⁶⁷

Vervolgens probeerde Romme te bemiddelen. Hij was het met Hofstra eens dat men eigenlijk niet van jaar tot jaar belasting kon heffen. Zelfs twee jaar vond hij bezwaarlijk. Desalniettemin waren deze maatregelen ingevoerd als *tijdelijke* verhogingen. Romme stelde in een motie voor om de verlenging slechts voor één jaar door te voeren en naar aanleiding van het SER-advies tijdig te bezien of een verdere verlenging wenselijk was. Hij wilde met deze motie een positief element toevoegen aan de negatieve uitspraak

van de Kamercommissie. De KVP-leider ging er klaarblijkelijk vanuit dat het amendement-Lucas door een meerderheid van de Kamer zou worden gesteund.⁶⁸

Hofstra bedankte Romme beleefd voor diens toenaderingspoging, maar kon er niet mee akkoord gaan. De motie was geënt op een negatief amendement. Het sprak voor zichzelf dat de regering het SER-advies zou volgen indien het uitwees dat een belastingverlaging mogelijk was, maar het uitgangspunt bleef twee jaar. Hofstra zou de motie dan ook wél aanvaarden wanneer Romme de termijn zou wijzigen in twee jaar. Hoewel Hofstra dit oprecht meende, werd in de Kamer gegrinnikt om dit voorstel.⁶⁹

Burger kon er niet om lachen. Hij begon de derde termijn met een fel betoog. Aan de hand van een paar voorbeelden liet hij zien dat tijdelijke voorzieningen in het verleden niets dan ellende hadden gebracht. De debatten over de beheersing van de prijzen van de landbouwgronden lagen nog vers in zijn geheugen. Door het tijdelijk maken van de belastingverhoging bij de bestedingsbeperking werden juist de lasten van de meer draagkrachtigen tijdelijk gemaakt. Naar de lasten van de minst draagkrachtigen, de verhoging van de melk- en suikerprijzen en het uitblijven van een loonsverhoging bijvoorbeeld, werd niet gekeken. Daarin had Burger geen ongelijk: de tijdelijk verhoogde directe belastingen waren progressief, dus zij drukten relatief het zwaarst op de meest draagkrachtigen. Bij de indirecte belastingen en subsidies was precies het omgekeerde het geval. In tegenstelling tot Romme deed Burger geen stap in de richting van een compromis. Burger verklaarde zelfs dat de motie-Romme, hoe goed ook bedoeld, eerder blijk gaf van wantrouwen dan van vertrouwen.

Oud (VVD) had geen behoefte aan de motie. De regering zou uit eigener beweging wel met maatregelen komen als het SER-advies daartoe aanleiding gaf. Van Eijsden (ARP) had ernstige bezwaren tegen Burgers interpretatie van de tegenwerpingen tegen het regeringsvoorstel. Van wantrouwen was geen sprake; de ARP wilde juist op zakelijke gronden de regering overtuigen. Ook Tilanus betreurde de uitlatingen van Burger. De CHU-fractievoorzitter begreep niet waarom er ruzie werd gemaakt over zo'n kleine aangelegenheid. Waarom kon de regering zich niet neerleggen bij de werkingsduur van één jaar?

Romme sprak de hoop uit dat de waardering voor zijn motie nog wat zou groeien, waarbij hij waarschijnlijk aan Burger dacht. Hij wees er nogmaals op dat van de regering werd verwacht dat zij de Kamer *tijdig* in de gelegenheid zou stellen om over het SER-advies van gedachten te wisselen.

Hofstra vond dat het SER-advies zwaar werd overschat. Bovendien zouden eventuele maatregelen naar aanleiding van het advies geen directe invloed hebben op de schatkist; bij de huurverhoging bijvoorbeeld zou het rendement niet onmiddellijk merkbaar zijn. Het gat in de begroting werd hiermee niet gedekt. Hofstra benadrukte nog eens dat hij zekerheid over de financiële middelen wilde hebben om een verantwoorde financiële politiek te kunnen voeren. Hij ging in het beoordelen van de motie-Romme niet zo ver als Burger, maar sprak wel van 'een zeker gebrek aan vertrouwen in de regering'.⁷⁰ Nog steeds hoopte hij de Kamer te kunnen overtuigen van de noodzaak van twee jaar. Het 'onaanvaardbaar' sprak hij dan ook niet uit.

Voor Hofstra is de grens bereikt

Naar aanleiding van het debat werd een dag later, op 10 december, een buitengewone ministerraadsvergadering belegd. Drees opende met de sombere constatering dat 'het met het kabinet is afgelopen'. Hofstra vertelde dat hij aanvankelijk nog optimistisch was geweest, maar toen de avond vorderde was dat veranderd. De poging van Romme om een oplossing te vinden vond hij niet gelukkig; deze was bedoeld als een uitnodiging aan de regering om overstag te gaan.

Hofstra bij het belastingdebat

Foto Spaarnestad Fotoarchief

Volgens Hofstra moest juist de Kamer bakzeil halen. Voor hem was de grens bereikt. Er staken diepere oorzaken achter het dreigende conflict. Burger had niet voor niets gerept over wantrouwen. Hofstra gaf een overzicht van de afgelopen drie maanden waarin de Kamer voortdurend verwijten had uitgesproken en financiële verlangens had geuit. Hij wilde wel eens weten in hoeverre de Kamer nog vertrouwen in de regering had. Struycken stelde dat de Kamer nooit expliciet vertrouwen in de regering uitsprak. Hij beklagde zich weliswaar over de houding van de Kamerleden, maar wilde een crisis vermijden. Hofstra meende dat de regering redelijk was geweest, maar desondanks zaten 'verschillende Kamerleden (...) te dwingen als een klein kind en dan (zou) ook de Kamer zijn verantwoordelijkheid moeten nemen'.⁷¹

Ook Drees gaf uiteindelijk de Kamer de schuld, met name de KVP-fractie. Deze wist heel goed dat een kabinetscrisis nabij was en had desondanks, al vóórdat Hofstra zijn rede hield, besloten om niet voor het 'onaanvaardbaar' te wijken. Het prestige van de regering stond op het spel. De Kamerleden die zeiden het zo veel beter te kunnen, moesten dat maar eens laten zien. Klompé deed nog verwoede pogingen om haar collega's te winnen voor het standpunt van Romme. Zij deed een beroep op Hofstra om de zaak niet via Lucas maar langs een andere KVP-lijn, die van Romme dus, te spelen.

Tussen de ARP-fractie en de antirevolutionaire ministers bestond verdeeldheid. Zijlstra had gesproken met Van Eijnsden, de financieel specialist, die had laten weten dat zijn fractie een verlenging van slechts een jaar wilde en later wilde bezien of het noodzakelijk was daar nog een jaar aan toe te voegen. Zijlstra deelde dat standpunt niet; hij meende op puur zakelijke gronden dat de tweejarige verlenging nodig was. Een politieke kwestie wilde hij er evenwel niet van maken; dus wat hem betrof, kon Hofstra het 'onaanvaardbaar' voor zich houden.

Minister van Justitie Samkalden (PvdA) zag de motie-Romme wél als een tegemoetkoming aan het regeringsstandpunt. De motie ging wat hem betrof niet ver genoeg en daarom lanceerde hij het voorstel de mogelijkheid te scheppen om in 1959 per amvb te besluiten de verlenging te schrappen. De motie diende dan wél van toepassing te zijn op een tweejarige verlenging en niet op een eenjarige zoals Romme had voorgesteld. Het voordeel was dat de regering de Kamer dan tegemoet kwam zonder dat opnieuw een uitvoerige wettelijke procedure nodig was. Drees zag hierin geen heil. De Kamer had immers al geprotesteerd tegen het gebrek aan inspraak bij het voorstel om de delegatiebevoegdheid van de minister te verruimen. Bovendien zag de minister-president niets in de motie-Romme. Het was maar de vraag of de SER een eenstemmig advies zou uitbrengen en de vakbonden zouden vast en zeker loonsverhoging vragen wanneer er weer financiële ruimte was. Suurhoff bracht de geschiedenis van de bestedingsbeperking in herinnering. De Kamer had indertijd de nota aanvaard, maar was bij de behandeling van de afzonderlijke maatregelen gaan 'knibbelen'. Met de nieuwe nota naar aanleiding van het SER-advies zou natuurlijk hetzelfde gebeuren.

Drees concludeerde dat de ministerraad in meerderheid er weinig voor voelde de kabinetskwestie te stellen. Hofstra liet zich aanvankelijk niet op andere gedachten brengen. Hij zou de portefeuillekwestie stellen wanneer de Kamer het amendement aannam. Samkalden was teleurgesteld dat zijn alternatief, dat hij overigens samen met Vondeling had geformuleerd, opzij was geschoven. Struycken en Zijlstra vielen hem bij. Drees had de handdoek al in de ring gegooid, maar werkte niet tegen. Hofstra greep de 'laatste strohalm' toch aan en stelde voor om met Samkaldens' voorstel de fractievoorzitters af te gaan. Klompé was het daar wel mee eens, maar zag net zo min als Drees een uitweg. Zij stelde voor dat alle ministers Drees het resultaat van de gesprekken met de fractievoorzitters zouden laten weten. Indien de situatie bij het oude bleef, zou Hofstra voet bij stuk houden. Drees concludeerde dat aanvaarding van het amendement-Lucas ertoe zou leiden dat de PvdA-ministers zouden vertrekken, 'waarmede de grondslag van dit kabinet (zou) vervallen.'⁷²

De crisis is een feit

Op donderdag 11 december gonsde het Binnenhof van de geruchten over de dreigende crisis. Bijna alle Kamerbankjes waren gevuld; de presentielijst was ondertekend door 143 leden. De vergadering begon met een warrige discussie over de orde. Moest de Kamer nu wel of niet eerst over de motie-Romme stemmen? Burger meende van niet. De motie en het amendement hingen nauw met elkaar samen. Als de motie eerst aan de orde kwam was een gedachtewisseling over het hoofdpunt van het geschil, één jaar of twee jaar verlengen, niet meer mogelijk. De motie kreeg zo een 'guillotine-karakter'. Romme reageerde kregelig op het betoog van Burger. De PvdA'er had de dag ervoor beter moeten opletten; toen was de volgorde bepaald. Bovendien had Romme bezwaar tegen Burgers karakterisering van zijn motie als een 'guillotine'. Hij veronderstelde geen ogenblik dat de regering wantrouwend tegenover de motie stond, 'maar evenmin mag men mij of mijn medevoorstellers dan in de schoenen pogen te schuiven, dat hier iets van wantrouwen tegen de Regering in het spel zou zijn'.⁷³

VVD-fractie leider Oud wilde, net als Romme, eerst over de motie stemmen en dan pas over het amendement. De discussie werd steeds ondoorzichtiger en daarom herinnerde Kortenhorst de Kamerleden er aan dat het debat in het hele land vol spanning werd gevolgd; het werd rechtstreeks op de radio uitgezonden. Het voorstel van Romme om eerst te stemmen over de motie werd aangenomen met 87 tegen 55 stemmen. De PvdA en de communisten stemden tegen.

Toen het artikel over de termijnverlenging aan de orde kwam, nam Hofstra het woord. De minister herhaalde waarom hij een verlenging van twee jaar noodzakelijk vond. De motie-Romme bood geen soelaas. Wachten op het SER-advies betekende dat de regering de begroting moest voorbereiden 'zonder stuur en zonder richtlijn'. Hofstra haalde stevig uit naar Lucas en naar de KVP in het algemeen. Lucas had verkondigd dat hij het de beste situatie zou vinden als de overheid hard met de Kamer moest vechten voor elk bedrag dat nodig was. Wanneer regering en Kamer op deze manier tegenover elkaar kwamen te staan, dan ontbrak de basis van vertrouwen die nodig was om regeringsverantwoordelijkheid te dragen. Hofstra zag in het amendement een schakel in de keten die was begonnen met het verlenen van medewerking door verschillende fracties aan een kabinet, dat diverse fractievoorzitters desondanks een 'noodkabinet' of 'noodwoning' noemden. Vervolgens verleenden de fracties goedkeuring aan het regeerprogram, maar achtten zich daaraan niet gebonden. De volgende schakel werd gevormd door de financieel specialisten die bij de begrotingshoofdstukken opgewekt de geweldige mogelijkheden schetsten voor nieuwe uitgaven, maar bij de financiële beschouwingen en bij de behandeling van belastingvoorstellen zure verhalen ophingen over het feit dat de regering te veel geld uitgaf. De laatste schakel bestond uit het verwijt dat het kabinet zwak was, 'terwijl klaarblijkelijk de taak van de Staten-Generaal erin wordt gezien om elke keer de regering een stok tussen de benen te steken en haar doorlopend te laten vechten over wat niet ter wille van de Regering, maar ter wille van het algemeen belang noodzakelijk is'. Bij deze voortdurende oppositie kon Hofstra niet anders dan concluderen dat de regering een keer 'neen' moest zeggen, ook al ging het hier om een zaak die in de ogen van het grote publiek waarschijnlijk niet zo

belangrijk was. Hij wilde de verantwoordelijkheid over het beleid niet meer dragen wanneer de Kamer het amendement zou aanvaarden.⁷⁴

Vervolgens kwamen de fractievoorzitters aan het woord. Oud wilde weten wat de consequenties van deze uitspraak waren. Stapte alleen Hofstra op, of gingen dan alle PvdA-ministers? Romme zei het politieke woord van de minister te betreuren. Vilein voegde hij eraan toe dat Hofstra het land financieel gezien weinig fraai achterliet, ondanks zijn ambitie het tot 1960 op orde te willen hebben. Burger was kwaad en had grote moeite zijn emoties in bedwang te houden. De PvdA-fractievoorzitter verweet de voorstanders van het amendement alleen op te komen voor de belangen van de meer draagkrachtigen. Terugkijkend op de geschiedenis van het kabinet ergerde hij zich aan de houding van de KVP ten opzichte van het regeerprogramma. De katholieken hadden steeds verklaard zich niet gebonden te voelen, maar hadden tijdens de formatie wél maandenlang elke punt en elke komma in de fractie afgewogen en geamendeerd. Uiteindelijk had de KVP geaccepteerd dat haar vertegenwoordigers op basis van het programma aan het kabinet zouden deelnemen. In de praktijk bleek echter dat sommige partijen zich niets van het programma aantrokken, zoals gebleken was bij de Wet vervreemding landbouwgronden. Ook de ARP had zich niet aan de afspraken gehouden. Met het vervallen van het programma waren ook de grondslagen van het kabinet vervallen. De Fakkeldragersrede was volgens Burger niet bedoeld als een dreigement, ‘maar als het scheppen van een mogelijkheid om het Kabinet te continueren’. De zeven eisen waren redelijk; hij had niet ‘om de maan gevraagd’. Hoe andere partijen aan het kabinet wilden deelnemen moesten zij weten. Smallegen (ARP) interrumpeerde: dan had Burger het woord ‘woordbreuk’ niet moeten gebruiken. Burger ontkende dat hij dat woord ooit had gebruikt. KVP-partijvoorzitter Van Doorn gooide nog wat olie op het vuur: ontkende Burger werkelijk dat hij over woordbreuk had gesproken? Burger werd in het nauw gedreven.⁷⁶ Bruins Slot (ARP) citeerde uit een verslag in *Het Vrije Volk*. De kop van het artikel luidde: ‘Woordbreuk van andere partijen heeft gevolgen voor de toekomst’ en de krant vervolgde met: ‘Een schoolvoorbeeld van woordbreuk, zo heeft mr. J.A.W. Burger, de fractievoorzitter van de PvdA in de Tweede Kamer, de houding genoemd van de andere regeringspartijen bij het debat over de Wet vervreemding landbouwgronden.’⁷⁷ Behalve dat Burger niet de waarheid sprak, verweet Bruins Slot hem ook de situatie onjuist weer te geven. Het moest voor iedereen duidelijk zijn dat het niet de ARP was geweest die de crisis had veroorzaakt, maar Burger op de Fakkeldragersdag.

CHU-leider Tilanus zag het gekibbel hoofdschuddend aan. Hem lag maar één vraag op de lippen: ‘Moet dat nu zo?’ Was de vraag van de tijdelijke belastingen nu werkelijk zo belangrijk dat Hofstra hiervoor geen verantwoordelijkheid meer wilde dragen? Tilanus pleitte voor nieuw overleg met de vaste commissie voor Financiën. Hofstra antwoordde dat het overleg alleen zin had als er kans op overeenstemming was en daarin geloofde hij niet. Voor de minister van Financiën was het over.

Daarmee was het woord aan de minister-president. Drees verklaarde dat het kabinet eenstemmig de voorkeur had uitgesproken voor een verlenging van de belastingverhogingen met twee jaar. Over de politieke consequenties, een kabinetskwestie of slechts een portefeuillekwestie, waren de bewindslieden het niet eens geworden. De PvdA-

ministers wilden echter niet aanblijven als de minister van Financiën zou opstappen. De kabinetscrisis was een feit.

Alle fractieleiders probeerden elkaar daarna de schuld in de schoenen te schuiven. VVD-leider Oud hield de deur vast open om het kabinet uit te laten. Hij betreurde het aanstaande vertrek allerminst. Hij had het kabinet altijd al een zwak geval gevonden. De VVD-leider vond de verontwaardiging van Burger onterecht. De PvdA had van het begin af aan geprobeerd het kabinet haar zienswijze op te dringen door de bewindslieden voor te schrijven hoe zij het program moesten interpreteren. De PvdA was ontevreden toen Vondeling bij de Wet vervreemding landbouwgronden verzuimde het onaanvaardbaar uit te spreken. Daarom zette zij volgens Oud de ministers op de Fakeldragersdag onder druk. Oud prikte nog even naar de PvdA-fractieleider: 'Wij zuchten in de laatste maanden onder het slechte humeur van de heer Burger en ik zie dat als een gevolg van de voor de Partij van de Arbeid zo teleurstellende verkiezingsuitslagen. Het mooie gaat eraf en daarom wordt op een op zichzelf onnozel punt een crisis geforceerd.' In reactie op de woorden van Oud ontkende Drees dat de PvdA druk op Hofstra had uitgeoefend.⁷⁸

Bruins Slot herinnerde Burger eraan dat hijzelf dit extraparlamenteaire kabinet tot stand had gebracht. De ARP-fractieleider bedankte er dan ook 'stichtelijk' voor om 'woordbreuk' naar zijn hoofd geslingerd te krijgen.⁷⁹

De motie-Romme werd vervolgens aangenomen met 88 tegen 55 stemmen; PvdA en CPN waren tegen, de andere fracties vóór. Met dezelfde verhouding werd ook het amendement-Lucas aangenomen. Op verzoek van Hofstra werd daarop de behandeling van de wetsontwerpen geschorst.

Die avond vergaderde de ministerraad. Het hele kabinet, behalve Drees en Hofstra, die achter de regeringstafel zaten, had die middag in de ministerskamer geluisterd naar het Kamerdebat.⁸⁰ Er werd besloten dat de PvdA-ministers en -staatssecretarissen hun ontslag zouden aanbieden en dat de overige bewindslieden hun portefeuille ter beschikking zouden stellen. Verder debatteerde men over het lot van de belastingontwerpen. Dit hing nauw samen met de vraag wanneer er weer een nieuw kabinet zou zijn. Witte noemde drie mogelijkheden: het zittende kabinet zou enige maanden demissionair doorwerken, er kon voor anderhalf jaar een nieuw kabinet worden geïnstalleerd, of er zou een tussenkabinet komen. Struycken vroeg zich af of het kabinet Kamerontbinding kon voorstellen. Volgens Drees kon dat niet. Hij verwachtte niet dat na verkiezingen een andere meerderheid zou ontstaan. Zijns inziens zou er een nieuw kabinet moeten komen waar bijvoorbeeld de niet-PvdA-ministers nog zitting zouden hebben, eventueel met aanvulling. Zo'n formatie zou betrekkelijk eenvoudig zijn, aldus de premier.⁸¹

De PvdA-fractie loopt de Kamer uit

Op 15 december kwam de Tweede Kamer weer in vergadering bijeen, waarin voorzitter Kortenhorst een brief voorlas van de minister-president. Drees schreef dat alle PvdA-bewindslieden hun ontslag hadden aangeboden. De overige ministers hadden hun portefeuilles ter beschikking gesteld. Hare Majesteit had de ministers en staatssecretarissen verzocht datgene te blijven doen wat zij in het belang van het Koninkrijk noodza-

kelijk achten. Drees vroeg Kortenhorst alleen die onderwerpen te behandelen waarvan uitstel bezwaarlijk was en waarbij geen gewichtige beleidsvragen aan de orde kwamen. Ondanks deze verzoeken stelde voorzitter Kortenhorst na overleg met het seniorenconvent voor de belastingontwerpen toch af te handelen.⁸²

Burger protesteerde onmiddellijk. Het voorstel zou er immers op neerkomen dat de Kamer net deed alsof er geen 'onaanvaardbaar' was uitgesproken. Burger kon zich niet voorstellen dat Hofstra bereid zou zijn aan de beraadslagingen deel te nemen. Kortenhorst antwoordde hierop dat hij bij het vaststellen van de werkzaamheden niet afhankelijk was van de wensen van de regering: 'De Kamer is in ons staatsbestel autonoom en soeverein; zij beslist dus zelfstandig.'⁸³ Bovendien was het seniorenconvent het met hem eens. De voorzitter bevestigde dat Hofstra niet aanwezig wilde zijn indien de Kamer zijn voorstel aannam. Het voorstel werd aangenomen met 77 tegen 44 stemmen. De PvdA-fractie zette haar protest kracht bij door te stemmen met de voeten. Onder aanvoering van Burger verlieten de sociaal-democraten demonstratief de vergaderzaal.

De PvdA-fractie verlaat uit protest de vergaderzaal

Foto Spaarnestad Fotoarchief

Staatsrechtgeleerde Duynstee omschreef het handelen van Kortenhorst niet alleen als 'inconstitutioneel' maar ook als een 'farce'. Het wetsontwerp werd namelijk wel in stemming gebracht, maar de behandeling moest door het ontbreken van het quorum worden verdaagd. Bovendien was onduidelijk over welk wetsontwerp precies werd gestemd. Romme, ook jurist, vond de handelswijze van Kortenhorst staatsrechtelijk

verdedigbaar omdat Hofstra niet in de Kamer wilde verschijnen. 'Bij de onthouding van de regeringssamenwerking heeft de Kamer een eigen verantwoordelijkheid om te beslissen wat 's lands belang onverwijd gebiedt', zo schreef hij in *de Volkskrant*. Hoe het ook zij, er werd in ieder geval geen recht gedaan aan de evenwichtige verhouding tussen regering en parlement.⁸⁴

De behandeling zou de volgende dag worden voortgezet en de in Straatsburg verblijvende Kamerleden werden telegrafisch ontboden. Van een stemming kwam het echter niet meer. Daar stak de inmiddels benoemde informateur, KVP-oudgediende Beel, een stokje voor. In een brief verzocht hij de Kamer geen beslissingen te nemen die het onderzoek naar mogelijkheden om uit de kabinetscrisis te raken ongunstig zouden kunnen beïnvloeden.⁸⁵ Hiernaar luisterde Kortenhorst wél; de behandeling werd uitgesteld.

De val geanalyseerd

De aanneming van het amendement-Lucas en de motie-Romme waren weliswaar de directe aanleiding voor de val van het kabinet, maar de oorzaken van de breuk tussen KVP en PvdA lagen dieper. Het rommelde al veel langer tussen rooms en rood, zoals ook al in deel 5 van de serie *Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945*, over het kabinet-Drees III, werd aangetoond. Een mix van structurele, conjuncturele en persoonlijke factoren zorgde voor een explosief mengsel, dat maar een kleine vonk nodig had om tot ontploffing te komen. Nadat de KVP de in het regeerprogramma afgesproken permanente prijsbeheersing van landbouwgronden om zeep had geholpen, was een kabinetscrisis een kwestie van tijd. Romme wilde van de coalitie af, en ook Burger was op zoek naar een goede gelegenheid om te breken.

Structurele oorzaken

De samenwerking van de KVP, de ARP en de CHU met de PvdA was bepaald niet uit liefde geboren. De verschillen tussen de confessionelen enerzijds en de sociaal-democraten anderzijds waren veel groter dan de overeenkomsten. Het belangrijkste verschilpunt betrof de opvatting over de rol van de overheid, voortvloeiend uit verschillende maatschappijvisies. Van oudsher waren de confessionelen beducht voor inmenging van de overheid. De antirevolutionairen leefden bij de door Abraham Kuyper gelanceerde gedachte van de 'soevereiniteit in eigen kring', terwijl de KVP het 'subsidiariteitsbeginsel' aanhing. Hoewel verschillend in ideologische inhoud, leidden beide beginselen in de praktijk tot grote terughoudendheid ten aanzien van de rol van de overheid. Waar de PvdA de overheid een grote rol toedichtte, met name op sociaal-economisch terrein, wilden de confessionele partijen de overheidsinvloed op het particulier initiatief juist zoveel mogelijk beperken. Deze tegenstelling leverde voortdurend spanning op tussen de coalitiepartners. De debatten liepen altijd hoog op wanneer het ging over het niveau van de overheidsuitgaven, de omvang van eventuele bezuinigingen en belastingvoorstellen. Met hun nadruk op privé-bezit, in dit kabinet culminerend in een aparte staatssecretaris voor bezitsvorming, sloten de confessionele partijen beter aan bij de economische ideeën van de liberale VVD dan bij die van de collectivistische PvdA.

Maar niet alleen de sociaal-economische opvattingen en de visie ten aanzien van overheidsleiding liepen sterk uiteen, ook het ideologische karakter van de coalitiepartijen als zodanig vertoonde grote verschillen. De PvdA was een programpartij, terwijl de christelijke partijen beginselpartijen waren. Dit verschilpunt werd stevig uitgevent door met name ARP-leider Bruins Slot, die veelvuldig de confessionele partijen tegenover de 'beginselloze' PvdA plaatste.

Van meet af aan was duidelijk dat deze regeringscombinatie het zwaar zou krijgen. De formatie was de op dat moment langdurigste uit de parlementaire geschiedenis, ook al een teken dat de *schwung* eruit was. De lange duur van de formatie valt des te meer op wanneer men beseft dat het kabinet werd gesteund door precies dezelfde partijen als die welke het kabinet-Drees III hadden gevormd en dat negen van de vijftien ministers rechtstreeks uit het voorgaande kabinet afkomstig waren. Het kabinet-Drees IV was niet alleen een coalitie van verschillende soorten partijen (beginsel- en programpartijen) met een verschillende visie op de rol van de overheid, de coalitiefracties hadden ook nog eens afwijkende standpunten ten aanzien van de binding aan het regeerprogramma. De PvdA-fractie achtte zich bij aanvang als enige gebonden aan het regeerprogramma; KVP en ARP karakteriseerden het kabinet als extraparllementair en namen afstand van in het programma opgenomen punten. Romme noemde het vierde kabinet-Drees zelfs een noodbureau. De programpartij voelde zich dus gebonden aan het programmakabinet, terwijl de beginselpartijen van geen binding aan een door hun voorliden medeopgesteld programma wilden weten. Nadat KVP en ARP het regeringsvoorstel voor permanente prijsbeheersing van landbouwgronden hadden getorpedeerd, een door de sociaal-democraten zwaar bevochten zaak in de kabinetsformatie en door PvdA-fractie-leider Burger 'woordbreuk' genoemd, nam ook de PvdA afstand van het regeerprogramma. Het vierde kabinet-Drees was hiermee een weeskind geworden; geen enkele fractie steunde het nog. Het wachten was nog slechts op een voor welk van de coalitiepartners dan ook geschikte gelegenheid om het kabinet te laten vallen.

De regeringsploeg leek ten slotte een stuk minder slagvaardig dan zijn voorganger. Al bij aanvang van de zittingsperiode liet het kabinet zich leiden door een SER-voorstel inzake de bestedingsbeperking, een aura van afhankelijkheid dat het niet meer kwijtraakte. Het kabinet was ook minder homogeen dan zijn voorgangers. In de periode van het kabinet-Drees IV werd relatief vaker gestemd in de ministerraad dan in de voorgaande periode, een teken dat de eensgezindheid niet altijd voor het grijpen lag. Bij deze stemmingen stonden de PvdA-ministers regelmatig tegenover confessionele collega's. Het feit dat KVP-leider Romme nauw contact had met een deel van de katholieke bewindslieden, met name Klompé, Struycken en Schmelzer, zal ertoe bijgedragen hebben dat de partijpolitieke scheidslijnen in de ministerraad wat sterker werden geprofileerd.

Conjuncturele, politieke oorzaken

Sinds de bevrijding had de rooms-rode coalitie gewerkt aan de wederopbouw van het land en aan de opbouw van de verzorgingsstaat. Dat grote werk naderde zijn einde met de indiening van de Algemene Kinderbijslagwet in november 1957 en van de AWW, die een dag na de crisis, op 12 december 1958, zou worden ingediend. De KVP

en de PvdA hadden elkaar inhoudelijk kunnen vinden in deze periode waarin de naoorlogse samenleving in de steigers werd gezet. Nu de wederopbouw voltooid was en het sociaizekerheidsstelsel op een staartje na was afgerond, kwamen echter juist de tegenstellingen tussen deze partijen naar boven.

De sociaal-democraten zaten in een weinig benijdenswaardige positie. Zij steunden een centrumlinks kabinet, terwijl er een rechtse meerderheid in de Tweede Kamer was. De verkiezingen voor de Provinciale Staten en de gemeenteraden van 1958 lieten een verlies zien voor de PvdA, hetgeen, met de Kamerverkiezingen van 1960 in het vizier, de zaak op scherp zette. De PvdA moest zich duidelijker gaan profileren om electoraal aantrekkelijk te blijven, maar kon dat alleen door zich kritischer op te stellen ten opzichte van het kabinet. De coalitiepartners gingen zich, gevoed door de neerwaartse electorale spiraal van de PvdA, juist meer vrijheden veroorloven. Deze bewegingen spitsten zich toe op de bestedingsbeperking, die door de confessionelen in de schoenen van de sociaal-democraten werd geschoven. Terwijl KVP en ARP zich als voorvechters van de bezitvorming profileerden, werd de PvdA de partij van de bestedingsbeperking. Ook binnen de vakbeweging lag de bestedingsbeperking niet goed. Met name het NVV maakte bezwaar, omdat het evenwicht uit de maatregelen dreigde te verdwijnen door de herinvoering van de investeringsaftrek. Werknemers ondervonden hierdoor meer last van de bestedingsbeperking dan andere groepen in de samenleving. Het NVV kampte met een ernstig ledenverlies, dat op het conto van de impopulaire bestedingsbeperkende maatregelen werd geschreven. Het verzet van het NVV sloeg over naar de PvdA-fractie, waar een aantal leidende figuren uit de vakbeweging centrale posities innam. Voor deze fractieleden was de grens bereikt; een verder wijken voor de coalitiepartners was onaanvaardbaar, zelfs bij een relatief onbeduidend punt als de één- of tweejarige verlenging van de tijdelijke belastingmaatregelen.

Volledig onbeduidend was deze kwestie echter ook weer niet. Het kabinet meende de hogere belastinginkomsten ook in het tweede jaar nodig te hebben, en om dat zeker te stellen diende de verhoging voor twee jaar te zijn. Inimmers, het vooruitschuiven van het besluit voor het tweede jaar verhoging zou dit zo dicht op de verkiezingen brengen, dat geen partij daar zijn vingers aan zou willen branden. Belastingverhoging is nu eenmaal geen electoraal succesnummer. Als het tweede jaar belastingverhoging binnensleept moest worden, dan moest het onmiddellijk gebeuren.

Persoonlijke factoren

Buiten de bovengenoemde structurele en conjuncturele oorzaken, die als zakelijke factoren gezien kunnen worden, speelden er ook zaken op een ander, meer emotioneel niveau. Deze elementen, zoals botsende karakters en persoonlijk prestige, kregen een eigen dynamiek in de door de zakelijke factoren al verslechterde verhoudingen en maakten daarmee het einde van het kabinet onafwendbaar. Puur zakelijk was het kabinet wellicht nog te redden geweest, maar emotioneel zat de rooms-rode coalitie er al op.

Allereerst dient de verhouding tussen Lucas, de indiener van het amendement, en minister van Financiën Hofstra genoemd te worden. De financieel woordvoerder van de KVP had al verschillende keren laten blijken weinig vertrouwen in Hofstra's beleid

te hebben, maar stelde in de toelichting bij zijn amendement onomwonden dat de minister een gat in zijn hand had. Voor Hofstra was hiermee de maat vol. Vóór het debat was hij nog wel optimistisch geweest over een goede afloop, na Lucas' toelichting geloofde hij er niet meer in. Een dergelijk blijk van wantrouwen uit een coalitiefractie kon hij niet over zijn kant laten gaan. Temeer niet daar de financieel specialist dan wel kon vinden dat de regering te veel geld uitgaf, maar zijn collega's bij vrijwel iedere begroting om hogere uitgaven vroegen. Voor Hofstra werd het een prestigekwestie; zowel zijn persoonlijk prestige als dat van het kabinet stond op het spel. Het 'onaanvaardbaar' van Hofstra gold daarom wellicht zelfs meer Lucas' toelichting dan de materiële inhoud van diens amendement.

Het optreden van Burger, die bekend stond als een weinig subtiel politicus, zal ook zeker bijgedragen hebben aan de crisissfeer. Zijn eerdere beschuldiging van woordbreuk aan het adres van Romme was bij de KVP hard aangekomen en had de toch al moeizame verhouding verder verslechterd. Burger was überhaupt vaak bot in debatten en het debat dat uitmondde in de crisis was daarop bepaald geen uitzondering. Staatssecretaris Van der Beugel, nota bene een partijgenoot van Burger, kwalificeerde Burgers bijdrage als een 'bonkige, ongenueanceerde, platte rede'.⁸⁶ Volgens Drees kwam dat omdat Burger zijn speeches weliswaar zorgvuldig voorbereidde, maar bij de replieken altijd overspannen reageerde.⁸⁷

Drees had er duidelijk geen zin meer in. Hij deed geen enkele poging om Hofstra ervan te weerhouden de portefeuillekwestie te stellen. Later heeft Drees toegegeven dat dat onverstandig was geweest: 'Ik had toen toch een beroep op Hofstra moeten doen en hem moeten raden niet de portefeuillekwestie te stellen (...). Ik vond echter Hofstra's standpunt begrijpelijk, omdat hij volstrekt onredelijk was behandeld door de KVP-fractie. Ik meen nu dat ik toen ongelijk heb gehad door dat advies achterwege te laten.'⁸⁸ Maar ook Drees was op zijn ziel getrapt door de uitlatingen van Lucas. De premier klaagde veelvuldig in de ministerraad dat de Kamer het kabinet te hoge uitgaven verweet, maar anderzijds steeds weer aandrang op nieuwe uitgaven. Ook voor Drees stond het vast dat zijn kabinet aan zijn einde was, maar hij had liever een andere kwestie, de defensie-uitgaven, als aanleiding gehad.

Drees, inmiddels 72 jaar oud, was de verpersoonlijking van de rooms-rode coalitie. Het feit dat ook hij het niet meer zag zitten, bewees dat de coalitie echt aan zijn einde was. Al maanden waren de coalitiepartners uit op een geschikt moment voor een kabinetscrisis. Drees was het moe om zich daar tegen te blijven verzetten. Na twaalf jaar rooms-rood, waarvan tien jaar onder voorzitterschap van Drees, was het op. Niet omdat het kabinet uiteenviel, maar omdat de coalitiefracties op elkaar uitgekeken waren. In zijn laatste ministerraadsvergadering, op 19 december, sprak Drees zijn laatste woorden als premier. De notulen daarover: 'De minister-president spreekt, in de verwachting dat het de laatste vergadering van het kabinet zal zijn, enkele woorden ten afscheid. Hij heeft het gevoel, dat dit een belangrijk moment is. Reeds in bezettingstijd was hij ervan overtuigd, dat men na de bevrijding tot andere verhoudingen in de Nederlandse politiek moest komen. Hij gelooft, dat de samenwerking, eerst tussen de KVP en de PvdA en later ook met de protestants-christelijke partijen voor het land van veel belang is geweest. (...) Spreker releveert, dat de persoonlijke verhoudingen in de ministerraad altijd goed zijn geweest en dat ook de zakelijke verhoudingen zodanig

waren, dat hier steeds een oplossing gevonden kon worden. Hij betreurt, dat intussen de verhoudingen tussen de partijen slechter zijn geworden, wat tot de breuk heeft geleid.¹⁶⁹

Het tijdperk-Drees was ten einde. Drie dagen later zou zijn voorganger Beel Drees' plaats als voorzitter van de ministerraad weer tijdelijk innemen.

Noten bij hoofdstuk IX

- ¹ De paragraaf over de aanloop tot de crisis is van de hand van Peter van Griensven. Anne Bos beschreef het crisisdebat en voor de analyse tekende Peter van der Heiden. De auteurs danken Johan van Merriënboer voor zijn bijdrage aan de totstandkoming van dit hoofdstuk.
- ² John Jansen van Galen en Herman Vuijsje, *100 jaar: Drees. Wethouder van Nederland* (Houten 1986) p. 41.
- ³ *Drees 90. Gesprekken en geschriften* (Naarden 1976) p. 80 en 92; Jansen van Galen en Vuijsje, *100 jaar: Drees*, p. 42; Jelle Zijlstra, *Per slot van rekening. Memoires* (Amsterdam 1992) p. 74.
- ⁴ F.J. ter Heide, *Ordering en verdeling. Besluitvorming over sociaal-economisch beleid in Nederland 1949-1958* (Kampen 1986) p. 323; Anneke Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak? De rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis 1948-1958* (Amsterdam 1986) p. 266-267; W. Drees, *Zestig jaar levenservaring* (Amsterdam 1962) p. 328; F.J.F.M. Duynstee, *De kabinetsformaties 1946-1965* (Deventer 1966) p. 181.
- ⁵ HEK 1958-1959, p. 35.
- ⁶ *Drees 90*, p. 76.
- ⁷ HTK 1956-1957, p. 3085-3086.
- ⁶ Duynstee, *Kabinetsformaties*, p. 163.
- ⁹ De kwalificatie was van de leider van de oppositie, VVD-fractievoorzitter P.J. Oud (HTK 1956-1957, p. 766).
- ¹⁰ KHA 1957, p. 13167.
- ¹¹ *Ibidem*.
- ¹² *Ibidem*, p. 13199-13200.
- ¹³ *Ibidem*, p. 13232.
- ¹⁴ Duynstee, *Kabinetsformaties*, p. 163-164.
- ¹⁵ Vgl. Ter Heide, *Ordering en verdeling*, p. 322.
- ¹⁶ NRC, 26 november 1958.
- ¹⁷ Ook de CPN wilde door middel van een amendement de compensatie verhogen. Uiteraard met een iets hoger percentage dan de PvdA en daarom ook onaanvaardbaar voor Van Rhijn (HTK 1956-1957, p. 3934).
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 977-996 en 1022-1065.
- ¹⁹ NA, Notulen MR, 17 juni 1957; Ter Heide, *Ordering en verdeling*, p. 308-310.
- ²⁰ Ter Heide, *Ordering en verdeling*, p. 311.
- ²¹ HTK 1957-1958, p. 198.
- ²² Duynstee, *Kabinetsformaties*, p. 165.
- ²³ HTK 1957-1958, p. 208.
- ²⁴ KHA 1957, p. 13739.
- ²⁵ NA, Archief Klompé, inv.nr. 3, Brief Romme aan Klompé, 15 dec. 1957. Romme beklagde zich in die brief over een misleidende voorstelling van zaken door Hofstra over de belastingopbrengsten. Volgens de miljoenennota ging het om f107 miljoen, terwijl het bij de

- belastingontwerpen opeens ging om f263 miljoen. In het debat gaf Hofstra hiervoor een verklaring (HTK 1957-1958, p. 569).
- ²⁶ Ernest Hueting, Frits de Jong Edz. en Rob Neij, *Naar groter eenheid. De geschiedenis van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen 1906-1981* (Amsterdam 1983) p. 266.
- ²⁷ HTK 1957-1958, Bijl. 4983, Tijdelijke verlenging van de schorsing van de investeringsaftrek en tijdelijke verlenging van de vervroegde afschrijving; Tijdelijke verhoging van de omzetbelasting voor enige goederen; Tijdelijke verhoging van de omzetbelasting.
- ²⁸ HTK 1957-1958, p. 563.
- ²⁹ NA, Notulen MR, 3 jan. 1958.
- ³⁰ Vgl. Ter Heide, *Ordening en verdeling*, p. 311-313.
- ³¹ HTK 1957-1958, p. 3798; HEK 1957-1958, p. 3079; NA, Notulen MR, 21 maart 1958.
- ³² Vgl. Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak*, p. 266-267.
- ³³ Ter Heide, *Ordening en verdeling*, p. 316.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 317. Zie ook: Chris van Esterik en Joop van Tijn, *Jaap Burger. Een leven lang dwars. Een politieke biografie* (Amsterdam 1984) p. 141.
- ³⁵ Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak*, p. 267; Van Esterik en Van Tijn, *Jaap Burger*, p. 141; Hueting e.a., *Naar groter eenheid*, p. 268.
- ³⁶ Duynstee, *Kabinetsformaties*, p. 178; KHA 1958, p. 14403.
- ³⁷ De NRC schreef in een reactie op de kabinetscrisis dat de val al eerder had kunnen plaatsvinden bijvoorbeeld als gevolg van motie-Burger, 'die eigenlijk een afkeuring van het beleid inhield en die toen al de socialistische ministers aanleiding tot aftreden had kunnen of moeten geven' (NRC, 12 dec. 1958).
- ³⁸ Duynstee, *Kabinetsformaties*, p. 188; KHA 1958, p. 14496-14497.
- ³⁹ Duynstee, *Kabinetsformaties*, p. 179-180; Ter Heide, *Ordening en verdeling*, p. 318.
- ⁴⁰ Jansen van Galen en Vuijsje, *100 jaar: Drees*, p. 40.
- ⁴¹ Van Esterik en Van Tijn, *Jaap Burger*, p. 150.
- ⁴² NA, Notulen MR, 31 okt. 1958.
- ⁴³ Brief van Burger aan Drees, 30 okt. 1958, geciteerd in: Van Esterik en Van Tijn, *Jaap Burger*, p. 144.
- ⁴⁴ NA, Archief Drees, inv.nr. 485, Drees aan Burger, 3 nov. 1958; zie ook: Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak*, p. 269.
- ⁴⁵ NA, Archief Burger, inv.nr. 113, Burger aan de partijgenoten-ministers, 6 nov. 1958.
- ⁴⁶ Aldus een verslag van PvdA-Kamerlid Th.J.A.M. van Lier (zie: Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak*, p. 271).
- ⁴⁷ Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak*, p. 272.
- ⁴⁸ NA, Archief Drees, inv.nr. 485, Drees aan Burger, 15 nov. 1958.
- ⁴⁹ *de Volkskrant*, 17 en 22 nov. 1958; KHA 1958, p. 14481-14482.
- ⁵⁰ *Het Vrije Volk*, 24 nov. 1958; KHA 1958, p. 14481-14482.
- ⁵¹ Van Esterik en Van Tijn, *Jaap Burger*, p. 148-149; John Jansen van Galen en Herman Vuijsje, *Drees. Wethouder van Nederland* (Houten 1980) p. 161.
- ⁵² NA, Notulen MR, 28 nov. 1958.
- ⁵³ KHA 1958, p. 14514.
- ⁵⁴ HEK 1958-1959, p. 78.
- ⁵⁵ NA, Archief Drees, inv.nr. 501, Romme aan Drees, 8 dec. 1958 en Drees aan Romme, 10 dec. 1958.
- ⁵⁶ Duynstee, *Kabinetsformaties*, p. 186-187.
- ⁵⁷ HTK 1958-1959, Bijl. 5356, Verlenging van de tijdelijke verhoging van enige belastingen alsmede van de tijdelijke vrijstelling van omzetbelasting voor sigaren, nr. 5. MvT.
- ⁵⁸ NRC, 9 dec. 1958.
- ⁵⁹ HTK 1958-1959, p. 374.

Hoofdstuk IX De val van het kabinet

- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 191.
- ⁶¹ Zie hoofdstuk V.
- ⁶² *HTK* 1958-1959, p. 364-366 en 369-370.
- ⁶³ KDC, Archief Cals, inv.nr. 87, Romme aan Struycken, 4 dec. 1958.
- ⁶⁴ NA, Notulen MR, 9 dec. 1958.
- ⁶⁵ *HTK* 1958-1959, p. 409.
- ⁶⁶ *Ibidem*, Bijl. 5356, Verlenging van de tijdelijke verhoging van enige directe belastingen alsmede maatregelen met betrekking tot de vervroegde afschrijving en de investeringsaftrek, nr. 10, Amendementen van de vaste Commissie voor Financiën.
- ⁶⁷ *HTK* 1958-1959, p. 411, 419 en 422.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 425.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 427.
- ⁷⁰ *Ibidem*, p. 432.
- ⁷¹ NA, Notulen MR, 10 dec. 1958.
- ⁷² *Ibidem*.
- ⁷³ *HTK* 1958-1959, p. 479-482.
- ⁷⁴ *Ibidem*, 488-489.
- ⁷⁵ NA, Archief Van der Beugel, inv.nr. 1, Dagboek van een staatssecretaris, 11 dec. 1958.
- ⁷⁶ *HTK* 1958-1959, p. 492-496.
- ⁷⁷ *Ibidem*, p. 497.
- ⁷⁸ *Ibidem*, p. 501-506.
- ⁷⁹ *Ibidem*, p. 505.
- ⁸⁰ NA, Archief Van der Beugel, inv.nr. 1, Dagboek van een staatssecretaris, 11 dec. 1958.
- ⁸¹ NA, Notulen MR, 11 dec. 1958.
- ⁸² *HTK* 1958-1959, p. 510.
- ⁸³ *Ibidem*, p. 511.
- ⁸⁴ Duynstee, *Kabinetsformaties*, p. 199; *de Volkskrant*, 20 dec. 1958.
- ⁸⁵ *HTK* 1958-1959, p. 516.
- ⁸⁶ NA, Archief Van der Beugel, inv. nr. 1, Dagboek van een staatssecretaris, 11 dec. 1958.
- ⁸⁷ NA, Archief Drees, inv.nr. 822, Enkele aantekeningen over een gesprek tussen W. Drees en H. Daalder, 4 nov. 1964.
- ⁸⁸ Nawoord van Drees n.a.v. ingezonden brief van Burger, *Socialisme en Democratie* 41 (1984) nr. 11, p. 374.
- ⁸⁹ NA, notulen MR, 19 dec. 1958.